

מרידות ובריחות באושביץ

מליונים שולחו לאושביץ, רובם הסכריע גלכר מיד ע"י מנגנון ההשמדה של ה"ס.ס. ורק פחות מ-20% לפי האומדן, נתקבלו כעצירים במחנה הריכוז.¹ רובם של אלה שנשלחו מיד עם הגיעם לתאריהגאזים, לא ידעו מה מצפה להם, ואילו האחרים ניחשו אך לא יכלו או שלא רצו להאמין. אחדים ידעו בדיוק את האמת, וקודם כל היהודים שהובאו מפולין שמעו כבר על הרג הסוני באמצעות גאז מרעיל. על סמך נסיונם, האמינו שה"ס.ס. מסוגלת לשיטות מעין אלה, ואילו לאחוזי היהודים שנשלחו מהמערב ומתדרום, הגיעו אמנם שמועות על מכונס להרעלה בגאזים, אולם הם לא היו מסוגלים לתפוס את המציאות האיומה בהגיע שעת העימות. רק מי שהיה מעבר לחששות ופחדים וידע בוודאות את הגורל המצפה לו — יכול היה לעשות נסיון נואש של התנגדות, ממש על סף תאריהגאזים. כל נסיון כזה בהכרח היה מעשה יאוש, שכן דאגת ה"ס.ס. מראש לכך שנסיון זה יהיה חסרי-סיכוי. נוסף לכך היו כל פרטי תחליך ההשמדה מאורגנים למופת, עד כי לא נותר פנאי לעריכת תוכניות או לקשירת קשר עם חברים לסבל. מכיוון שכל נסיון התקוממות של הקורבנות היה חסר כל סיכוי ולו גם לגבי חלק קטן מהמתקוממים. לכל היותר, איפשר להם לגרוד איתם למוות תליין זה או אחר.

דב פסחוביץ הוצב באביב 1944 ביחידה מיוחדת (זונדרקומנדו), שעבדה במשרפות עצמן ונימנה עם המפעלים שהצליחו להישאר בחיים, הוא התרשם כי ליהודי הונגריה, שנפלו אז בידי מנגנון ההשמדה, לא היה כל מושג על הצפוי להם באותם מכונס שארבוותיהם הגבוהות מזדקרות לעין, גם יהודי גיטו לודז', שהובאו לאושביץ, טרם לאחר המשלוחים ההונגריים הגדולים החל מאוגוסט 1944, שמעו ללא ספק על-פי תצפיותיהם, על ההשמדה ההמונית בגאזים, אולם גם הם פסקו בכך בגלוי, תודות לאשלייותיהם שטופחו בשקידה — כפי שנודע לפייסיקוביץ — ע"י רומקובסקי — ראש היודנראט של גיטו זה.²

למרות כל זאת, לא כולם הניחו שיובילום ללא התנגדות אל תוך תאריהגאזים המוסווים במקלחות, שמועות מספרות על איראלה פעולות יאוש, ידועה ברבים ההתקוממות של היהודים אשר הועברו ב־23 באוקטובר 1943 ממחנה ברגן-בלזן לאושביץ. על פי הרישום היומי המהימן בדרך-כלל מדיחחו של הס בנירנברג, שהוצא ע"י מוזיאון אושביץ, 1,700 יהודים (בעלי נתינויות שונות רובם מהמזרח) ³ הבינו את מצבם רק בתא ההלבשה שלפני הכניסה אל תאריהגאזים, ואז התפתחו חילופי יריית, לפי שמועות שנפוצו במחנה, חספה רקדנית אחת את האקדה מידי איש ה"ס.ס. זלמן לבנטל מתאר ברשימותיו (אותן קבר ליד משרפה מס. 2) ⁴ את ההתקוממות הזאת. על-פי תיאורו עורר את ההתקוממות צעיר יהודי, סופה של אותה התקוממות: כל היהודים הוטחו, אולם גם איש ס.ס. אחד שילם בחייו.

על תקרית זו אמר מפקד המחנה הס ב־14 למרץ 1946: "... הגיע משלוח מבלזן ולאחר שהוכנסו כבר (לתאריהגאזים) — יש להשלים כאן עפ"י התגיון את החסר בנוסח) כשני שלישים מהם, המדובר בעיקר בגברים, פרצה סרידה בקרב השליש האחרון שהיה

עדיין בתא ההלבשה. שלושה או ארבעה אנשי ס.ס. אונטרפיהרר נכנסו לחדר על נשקם. על מנת לזרז אותם להתפשט, כיוון שעצירי פלוגת המשרפה לא הצליחו לתשלת על המצב. אז ניתקו העצורים את רשת החשמל, התנפלו על אנשי ה-ס.ס. האחד מהם נדקר למוות ומהיתר נגול נשקם. כיוון שבחדר שרר עתה חושך מוחלט, פרצה אנדרלמוסיה וחזלו חילופי יריות בין אנשי המשמר שע"י היציאה, לבין העצירים שבפנים. בהגיעי למקום, פקדתי לסגור את הדלתות, לסיים את תהליך הפעלת הגאזים על אלה שהיו כבר בפנים ואח"כ נכנסתי לחדר עם אנשי המשמר, כשכולנו מצויידים בזרקורים ניידים. דחקנו את העצירים לפינה אחת, משם הובילו אחד אחד לחדר הסמוך למשרפה ושם נורו באקדח עפ"י פקודתי.

הראפורטפיהרר הידוע לשימשה, ה-ס.ס. אוברשרפיהרר שילינגר, נפצע בידו המתקוממים בצורה קשה ומת בדרך לביה"ח בקטוביץ. ה-ס.ס. אונטרפיהרר וילהלם אמריך, נפצע קשה ונשאר צולע כאשר חזר לתפקידו בשירות העבודה (Arbeitseinsatz) לאחר ששהה בביה"ח.

ישנן בדינו אף ידיעות על מקרי מרידה במקומות אחרים, בהם ביצעה ה-ס.ס. הרג המוני. הפולני אלפרד וויציצקי חאר בפני בית המשפט בפונקפורט נסיון אחד מאלה:²

"... ב-28 באוקטובר 1942 הוצא להורג ביריות משלוח מלובלין. הוא הקיף 200 איש (עפ"י יומן טריאון אושביץ). המדובר בפולנים מסביבת לובלין וראדום אשר כבר נתקבלו כעצירים למחנה). אל קבוצה זו צורפו 80 עצירים מהמחנה. כולם תרבו לבלוק 11 ושם נצטוו להתפשט. הם סירבו. כמה התנגדות בפרוודור. הבלוק נסגר והוצאה פקודת עוצר במחנה. בשעה 3 אחה"צ באה קבוצה גדולה של אנשי ס.ס. לבונקר והוצאה להורג בוצעה. הקרונות בהן הובלו הגופות אל המשרפה הותירו אחריהן שובל של דם..."

קשה לדעת כמה נסיונות דומים נעשו לנוכח המוות הבטוח בבלוק 11 וליד תארי הגאזים. לא נותר איש אשר יעיד עליהם.

80 עצירים, שעל צירופם למשלוח מלובלין מדווח וויציצקי, ידעו ללא ספק מהו הגורל הצפוי להם בבלוק 11. התמתות ביריות אשר בוצעו מדי פעם לפני הקיר השחור לא נעלמו מידיעת אנשי המחנה.

גם אלה שחוסלו בבניין בית החולים של המחנה ע"י רופא ה-ס.ס., כיוון שעשו רושם שלא יהיו כשרים לעבודה בקרוב, רובם ידעו או ניחשו כי במקרה זה מצפה להם מוות ע"י הורקת פאגול ללב.³

סניטר ה-ס.ס. — יוסף קלר, האיש אשר המית יותר חולים תשושים (ע"י זריקות) מכל אדם אחר, הסביר לבית המשפט של פונקפורט באופן מקצועי וענייני, מדוע אירעו לעתים כה רחוקות מעשי האויש תוך כדי ההמתות: "אלה ידעו את הצפוי להם אך לא התנגנו. הרי היו תשושים לגמרי, רק השלד עוד היה קיים".⁴

סטאניסלב גלובה שימש רשם בבלוק 20 בו בוצעו ההורקות. הוא מתאר בפני בית המשפט של פונקפורט שלפניו חייב היה גם קלר לתת את הדין, כיצד הובא בקיץ 1942 רוסי אחד — גלובה סבור שהיה קומיסאר — בקרון אסירים אל המחנה והובל מיד לבלוק מס' 20. צעקה מפי קלר הניעה אותו לרוץ אל החדר בו בוצעו ההורקות ובו נעלמו הן קלר והן הרוסי. ארבעה עצירים עליהם מוטל היה לשמש עוזרים לקלר בשעת

ההמתנה, נמצאו אף הם בחדר. ראיתי שקלר יושב על האיש כשהמזרק בידו... " מעיד גלובה. אחד מארבעת העצירים סיפר לי כעבור זמן מה אירע שם. כאשר קיבל הרוסי הוראה לשבת על שרפרף ולפתוח את כותנתו, חש את העומד להתרחש. הוא הפיל את השרפרף ואיים בו על קלר. הרוסי הופל ארצה וכעבור זמן מה ראה גלובה את גופיתו של הרוסי.⁹

בשעה שיושבי מחנה המשפחות של טרוינישטאט הובלו להורג, לאחר שהתגוררו שישה חודשים בניירת סחנה בירקנאו שבה זכו ליחס מיוחד, סירבו אחדים מהם לעלות על המשאיות. כיוון שלטרת כל אמצעי הזחירות ותקנות ההסחאה שנקטו ע"י מפקדת המחנה, הודלף שעומדים להתבילם אל תאי הגאוזים. יהודי טרוינישטאט רשמו בונדי, שמונה לתפקיד זקן הבלוק במחנה המשפחות, קרא לעצירים בצ'כית לבל יצייתו לפקודה ואל יעלו על המשאיות. בונדי הוכה והופל ארצה ע"י קאפוס של המחנה, שהוכה לו כדי לעזור לאנשי ה"ס.ס. בהעמסת הקורבנות.¹⁰

על נסיון הנראש של הנשים בפלוגת הענשין שבבודי, בחודש אוקטובר 1942, לעולם לא יודעו כנראה פרטים מדויקים. אף עציר אחד לא שרד בחיים. אנו נאלצים להסתמך על עדויות של אנשי ה"ס.ס. התיאור המפורט ביותר ניתן ע"י ה"ס.ס. רוטנפיהרר מהמחלקת הפוליטית — פרי בראוד,¹¹ באותה תקופה החניקו בבודי זונות גרמניות בתפקיד S.K. — קיצור מקובל בדרך-כלל באושיבין ל"שטראפקומנדר" (פלוגת עונשין). בפלוגה זו הוצבו יהודיות — לפי זכרונותיו של הם היו הללו ברובן מצרפת ולפי מה שכותב בראוד רובן מאוקראינה ופולין. היחס אליהן היה כנראה גרוע ביותר, גם עליפי המרשנים של אושיבין.

בראוד טוען כי לפי עדויות הנותרים בחיים, התברר לו כיצד הגיעו הדברים לידו טבח: אנשי המשמר של ה"ס.ס. הסיתו את העצירות הגרמניות ששימשו כאחראיות, להכות באסירות היהודיות. התוצאה היתה ש"המשגיחות הגרמניות, בשל ייסורי מצפונן, חיו בפחד מתמיד שיום אחד תיפולנה קורבן לנקמתן של המעונות". השעוריה פרצה לבסוף בגלל זונה גרמניה — אלפרידה שמידס, ובגלל איש משמר ה"ס.ס. שקיים איתה יחסים.

אף מכסימיליאן גרבנר נזכר לאחר מעשה, שעצירות פליליות אחדות קיימו יחסים אסורים עם אנשי המשמר של ה"ס.ס. מכיוון שהן חששו מפני הלשנתן של העצירות היהודיות, עוררו מרד ובהודטנות זו השמידו את רוב תושבות המחנה (נשים יהודיות), כך העיד גרבנר לאחר המלחמה.¹²

החקירת נסתיימה בהתאם למסורת של מפקדת המחנה: היהודיות שנותרו בחיים הומתו בו במקום. שש נשים גרמניות עצירות שהיו בעלות-תפקידים בפלוגת העונשין, הומתו במחנה הראשי ע"י זריקות פאנול ב" 24 לאוקטובר.¹³ בכך נחסכה חקירה נוספת והודעה על מעילה בתפקיד של משמר ה"ס.ס.

על סמך נסיון רבי-שנים במחנות-הריכוז הנאציונאליסטיים, פיתחה מפקדת המחנה שיטה שנועדה להסחיש לעצירים כי כל נסיון למרד, הינו חסר סיכוי מראש ורק יביא על המחמירים עינויים רבים יותר מאשר אם ישלימו עם גורלם. פחות נעדר סיכוי היה נסיון של העצירים להתגונן בפני מלשינים מקרב שורותיהם הם.

בפי הנריק בולאבקו סיפור על יהודי ממרסיי, שנתמנה במלדתו למלשין

מסעם הגיסטאפר. בתגיעו לאושביץ זוהה, נרדף והוכה עד מוות.¹⁴ תייתי נוכח כאשר הגיע למחנה הראשי, עציר חדש. מלשין. הוא זוהה ע"י אלה שהלשין עליהם בחוץ, ונרדף ללא רחמים על פני כל המחנה, עד שהפיל עצמו על גדר התיל הסעונה מתחת גבה ומת. שום אדם שאליו פנה ברוב יאוש, לא היה מוכן לעזור לו. אני הורעזתי אז מהפראות שברדיפה חסרת-רחמים זו. אולם עצם העובדה שנעשה פה משפט לינץ, נראה לי נחוצה וצודקת. אינני יודע איש אשר בנסיבות אלה היה דן לחובת צורה זו של משפט עצמאי.¹⁵

אברהם סטרשאק מתאר בפני בית-המשפט בפרנקפורט, כיצד נרגם מלשין אחד במונוביץ * בהסכמת זקני המחנה.¹⁶ אוסקר בטלר מתאר כיצד הקאפו של פלוגה 21 באותו מחנה — ... אחד הברנשים הגרועים ביותר, שידיו היו מגואלות בדמם של כל-כך הרבה עצירים... — נזרק לטינופת של בית-הכיסא ושם נחנק. קאפוס אחרים שהיו ידועים גם הם כאלמים, הביטו אח"כ, מפורדים ומודאגים באנשים אחרים וידעו וידעו רק אתמול. מה צפוי להם? האם לא ימצאו מביניהם פלוגי או אלמוני חנוק בבית-הכיסא? איש לא פיקפק בכך, כי לא בשל האונה הגיע הקאפו של פלוגה 21 לקרקעית בית-הכיסא.¹⁷

אפילו במקרה זה, בו נהרג בעל תפקיד שנהנה מזכויות יתר, לא פתחה ה"ס.ס. בחקירה רצינית. לגבי פעולות של משפט עצמאי ללא ספק גילו חכמה.

העצירים שסמו עצמם שופטים בלחץ הנסיבות לא תמיד השיגו את מטרותם. יהודים שטרנברג-נ' יומן מספרת על יהודי אחד מקרואטיה בשם שולץ, שניהן בתפקיד קאפו בפלוגת הנשים, "אוניון" התעלל בעצירות הכפופות לו. אחרים משלימים, כי שולץ פעל כמלשין מטעם המחלקה הפוליטית והלשין על הנשים מפלוגה זו (אוניון) הוא שם של בית-חרושת לתחמושת).¹⁸ אשר ניסו לחבל בייצור או אפילו להכריח אבק-שריפה למחנה, לשם שימוש בשעת מרידה. לילה אחד הוכה שולץ עד כדי כך, שבבוקר נמצא שוכב בשלג לפני הצריף כשהוא נטול הכרה וצלעותיו שבורות. מפקדת המחנה דאגה לכך ששולץ יחלים. כאשר חזר לתפקידו הילקה עפ"י חשמוצה, עוד יותר, שטרנברג-ניוסן שמעה שבשעת פינוי אושביץ תומת לבסוף בידי חבריו למאסר.¹⁹

נכשל גם הנסיון לבצע משפט לינץ ברופא תראשי. הידוע לשיטצה, של בניין החולים בבירקנאו — הרופא הצבאי הפולני זנון זנקטלר.²⁰ כל עוד מילא את תפקידו ונתנה מהגנת רופאי ה"ס.ס. היה חסין בפני התקפות. בסתיו 1944 עמד לעזוב את המחנה. אז הורכבו משלוחים גדולים של עצירים פולנים ורוסים ששהו זמן רב באושביץ, על-מנת להעבירם למחנות-ריכוז אחרים בתוך גרמניה, כיוון שחששו מפני שיתוף פעולה בין הפולנים המנוסים כבר בחיי המחנה לבין הפארשיזאנים הפולנים שבסביבה. זנקטלר צורף אף הוא לאחד המשלוחים הללו. תקוות עוד עמדו ברציף בבירקנאו כאשר התנפלו חבריו למאסר על הרופא השנוא. זנקטלר עוד הספיק להזעיק לעזרה את אחד מרופאי המחנה של ה"ס.ס. וכך הוצא מהמשלוח והוחזר למחנה ולתפקידו.²¹

במקרים אחרים השיג משפט הלינץ את מטרותו כאשר בוצע רק לאחר שהנאשם איבד את תפקידו ועמו את החסינות הקשורה בו. מיציסלאב פאשצ'יק נימנה עם סגל בית-החולים, סניטר ה"ס.ס. קלר ר. S.D.G. אחרים הכריזוהו להוריק לחולים זריקות רעל, כי

* אושביץ 1 בניגוד לבירקנאו הסכונה אושביץ 2.

ההמתה היומיומית באמצעות וריקות הרצל עייפה את אנשי ה"ס.ס. עד מהרה נשא הדבר חן בעיני פאשיזם, אולי בשל הכוח שניתן בידי הפחד שהטיל באמצעותו על הזולת. הוא התרברב במספר האנשים הרב שהרג. כאשר הועבר לסחנה אחר, חרצו בני-ארצו הפולנים את דינו.

דב פסחוביץ מתאר מקרה אחד של משפט ליוני בצל היסטוריה מיוחדת במינה: לאחר שגיסו לודו חוסל ויושביו נשלחו לאושביץ (בקיץ 1944) הובא לבסוף אף ראש היודנגראט, רומקובסקי, עם משפחתו לאושביץ. שם חובל ישר לאחת המשרפות הגדולות. כאשר זיהו יהודים יוצאי לודו, עובדי היחידה המיוחדת, את רומקובסקי השנוא בחדר הכניסה לתא-הגאזים. היכו אותו עד צאת נשמתו. "כיצד הגיבו על כך אנשי ה"ס.ס.?" שאלתי את פסחוביץ. "הם נהנו מזה" היתה תשובתו.¹⁰

אושביץ נבדלה מיתר מחנות-הריכוז הנאציים (להוציא את מאידנק) לא רק בזה שתחת בעת וכעונה אחת גם מחנה-השמדה וגם מחנה-ריכוז. שלא כמו רוב מחנות הריכוז, היתה מוקפת סביבה פולנית. מחוז אושביץ צורף אמנם לשליזה העילית ומקום מגוריהם של תושבי כפרים רבים הועתקו שם, אך לא צעדים אלה ולא טירור דמים, יכלו למנוע בעד האוכלוסיה לסייע בידי עצירים נמלטים. לא כן במחנות-הריכוז שבגרמניה עצמה. כמובן שסיכויי של עציר דובר פולנית היו גדולים לאין ערוך מסיכויי של אדם אשר לא שלט בלשון זו.

התנאים הנוריים יותר לבריחה והשאפה לשמור ככל האפשר את סוד ההשמדה ההמונית הביאו לכך שלמחלקה הפוליטית באושביץ היתה יד חופשית יותר והיא התערבה ביתר עוצמה בחיי המחנה הנה מאשר בכל מחנה-ריכוז אחר. הסירור שלה היה מופנה בראש וראשונה נגד העצירים הפולנים. היא חיפשה ללא הרף מעשי קשר פולנים ומגעים עם תאוכלוסיה הפולנית שבסביבתה. אנשי ה"ס.ס. חששו שמא יעזרו עצירים להתקומם בסיועם של פארטיזאנים פולנים. כל ידיעה על חרג המוני באושביץ שהוברחה לתריל, גרמה להפעלת לחץ במחנה ולמעשי אכזריות במגמה לשתק כל מגע עם החוץ. הקיר השחור בחצר בלוק 11* לפניו נהגה המחלקה הפוליטית להמית את קורבנותיה ע"י יריה במספרה. הפך לסמל מות הקדושים הפולני. על פי האומדן, נורו שם 20,000 איש, רובם סבני פולין.

כבר ב-6 ביולי 1940, שלרשה שברעות אחרי כואם של הפולנים הראשונים לאושביץ,¹¹ אירעה הבריחה הראשונה. ובחודש אוגוסט – השנית. ביולי ברח פולני אחד. לפי כל הנראה, בסיועם של פולנים, פועלים אורחיים שעבדו במחנה כחשמלאים. הבריחה השניה ביצעה ע"י גרמני. עציר פולני אשר נסע בתור קאמר עם שומר אחד לקאסוביץ כדי לקנות שם משהו בשביל המחנה, ובעיר זאת נמלט.

לאחר מעשי בריחות פקדה מפקדת המחנה, בהתאם לנהוג הרגיל במחנות-ריכוז, על מעשי תגמול. הארכת העמידה במיסדר היתה תקנה מקובלת של ה"ס.ס. כאמצעי הרתעה בפני בריחות. כך נאלצו כל עצירי אושביץ לעמוד עשרים שעות על מגרש המיסודרים בשורה וסדר, כתוצאה מהבריחה הראשונה ב-6 ביולי 1940. פרעלים אורחיים ועצירים פולנים, עליהם נפל החשד שסייעו לנמלטים, נכלאו בבונקר. מעניין לציין שאחרי בריחת הקאמר הגרמני, לא נודע על מעשי תגמול.

* מחנה בונת המכונה אושביץ 3.

מכיוון שעל אף הכל נמשכו נסיונות הבריחה, פקדה מפקדת המחנה על מעשי תגמול חרישים יותר, אשר לא היו נהוגים בדרך-כלל. ב־23 באפריל 1941 נכלאו בפעם הראשונה 10 עצירים בתוך תא אפל בכותק, והוחזקו שם ללא מזון ומים עד שגורעו. העשרה נבחרו מתוך הבלוק או הפלוגה, שעליה נימנה הנמלט. בחודשנות אחרת גדל המספר: 15 מחברי הנמלט הופקרו למות ברעב.

בהקשר עם סוג זה של מעשי תגמול, החפרכס מעשהו של הכומר הקתולי, מכסימיליאן ריימונד קולבה, אשר הובא לאושביץ ב־29 במאי 1941, כמו רבים מאחיו לאמונה. ביולי 1941 נמלט עציר אחד אשר עבד בפלוגה הקלאית מחוץ לתחום המחנה ושוכן בבלוק 14. על עצירי הבלוק נגזר להישאר עומדים אחרי מיסדר הערב. ראש המחנה — קארל פריץ, בחר 15 פולנים שגרו בבלוק זה. אז כבר ידוע היה שאלה יופקרו למות ברעב בתוך הכותק. פריץ נהג לבחור את קורבנותיו בשרירות-לב. הצעיר הפולני סראנץ גיובניצ'ק, שאף הוא נימנה בין ה־15, נאנח: „אשתי המסכנה, ילדי המסכנים, מה יעלה בגורל משפחתי?” ד"ר וולודיסקי הפולני מתאר את אשר אירע אח"כ: „לאחר בחירת 15 עצירים, יצא מכסימיליאן קולבה מהשורה, הסיר את כומתתו מעל ראשו והתייצב דום לפני השוטטה-סלאגרפיהרר. זה פנה אליו מופתע: מה רוצה החורג הפולני הזה?”

„קולבה הורה בידו על גיובניצ'ק אשר גורלו כבר נחרץ למות והשיב: „אני הנני כומר קתולי מפרלין. אני רוצה לתפוס את מקומי, כיוון שלו יש אשה וילדים.” „סרוב תדמה נראה שנעתקו מפי המלים ראש המחנה. כעבור רגע נתן סימן בידו. הוא אמר רק מלה אחת: „WEG” (הלאה!).

לאחר שנגזר על קולבה וחבריו-לסבל, לשחות כמעט שלושה שבועות בחא האפל ללא מזון ומים, קיבל ב־14 באוגוסט זריקת מוות.²² גיובניצ'ק נשאר בחיים.

בשנת 1943 נקטה מפקדת המחנה באמצעים אחרים כדי להרתיע מפני בריחה. קרובי משפחה, לרוב הורי הנמלט, נאסרו, ראשיהם נגזזו וחם הולבשו כותנות אסירים. בשעת כניסת הפלוגות עם ערב, הוך הליכה בסך, אל המחנה, העמידום תחת שלט עליו כתוב היה ש„הורים אלה של העצור הנמלט, יצטרכו להישאר במחנה עפ"י פקודת המפקד, עד אשר יתייצב הנמלט או יתפס”.

במאי 1943 נמלטו שלושה פולנים שהיו כבר זמן רב במחנה ונימנו על פלוגת מדידות שחבריה נהנו מחופש תגועה גדול יותר מאשר אחרים. המחלקה הפוליטית עשתה מאמצים להמציא משתפי פעולה. ב־19 ביולי אותה שנה, ציווה המפקד חס, לתלות 12 עצירים מאותה פלוגה על טגריס המפקדים של מחנה-האם. כל העצירים נצטוו להתייצב ולחזות בהוצאה להורג.

מפקדת המחנה ניסתה אף לגייס את עזרת בעלי-התפקידים מבין העצירים למען טנוע בריחות. לכן הודיעה שקאפו אשר מפלוגתו יימלט משהו בשעת העבודה, יישא באחריות וייענש. קאפוס רבים, שבחלקם נפל לעבוד מחוץ לשרשרת המשמרות הגדולה,²³ משם הבריחה חיתה קלה יותר מאשר בקירבת המחנה, הגנו על עצמם בכך שציידו על העצירים שבפיקודם להתייצב מספר פעמים ביום ולהתפקד.

אנשי ה-ס.ס., אשר הצליחו למנוע מקרי בריחה או הרגו נמלט בריחה, צוינו לשבח בפקודת יום, ולרוב אף זכו כנמול בחופשה מיוחדת. חופשה מחוץ למגין חיתה מבוקשת

מאוד, במיוחד בעיתות של ביטול חופשות, לכן בוימו מקרי בריחה ע"י אנשי ה"ס.ס., לעתים בעזרת הקאפוס. ה"נמלטים" נורו והחוששה נגבתה. זריקת הכומתות היתה שיטה מקובלת ביותר לצורך זה. מראשו של אחד העצירים (לרוב בחרו בעציר חדש שלא התנסה עדיין בחיי המחנה) היה נחסף כובעו בשעת העבודה ונזרק אל מעבר לשרשרת המשמרות. ואז נדרש העציר בצעקות רמות, להביא את כובעו. אם ציית לפקודה, נורה "בשעת בריחה". הפגיעה בגבו שימשה עדות חותכת. אם סירב לעבור את שרשרת המשמרות כדי להחזיר את כובעו, צפוי היה למלקות בגלל אי-ציית לפקודה או גרע מזה. משחק זה הצליח רק כאשר הקאפו של אותה פלוגה שיתף פעולה, או לפחות לא פעל נגדה. ברוב הפלוגות עליהן הוטלו עבודות חפירה או עבודות דומות מחוץ לתחום המחנה, שימשו קאפוס "ירוקים".²⁰ בפלוגות הסטנות של פועלים מקצועיים, לא השתמשו בשיטה הכומתות. בדרך-כלל שיתפו ה"ירוקים" פעולה עם אנשי ה"ס.ס. במלאכת העניינים, אך גם ביניהם נמצאו יוצאי דופן.

היה זה בשנת 1942, באחד הצריפים נרצחו אז עצירים רבים. זריקת הכומתות היה שם ספורט מקובל. אז מונה בפלוגה קאפו בשם הרמן שהיה רייכס-דויטשה. כאשר נזרקה כומתתו של אחד העצירים אל מעבר לשרשרת המשמרות אמר אותו קאפו אל העציר: אל תלך להביא את הכובע, אני אביא אותך. בי לא ירו.²¹ אודות הקאפו הרמן יודע רוזנשטוק לספר, שבשעת חלוקת האוכל, הקפיד על-כך שכולם יקבלו מנות שוות. על הרמן נגזר לעבוד במחנה את התווית ה"אסוציאלי".²²

מתוך מיסמכים של המפקדה שנשתמרו, מתברר שמאז חודש יוני ועד אוקטובר 1942, נמסר על 142 עצירים שנורו בשעת בריחה. ברוב המקרים מדובר ללא ספק, בבריחות מבויימות. בשנים 1943 ובעיקר ב-1944, ירד מספר מקרי הרצח שבוצעו בצורה זו. בניגוד למקרים אלה, נראה שהעצירים שנרשמו ביומן הבונקר בתור "מוחזרים מבריחה", משקפים ברובם נסיונות בריחה אמיתיים. בשנת 1941 אפשר למצוא הערה זו מצורפת לשמות של שלושה עצירים שהובאו לבונקר. בשנת 1942 היא מצורפת ל-59 שמות וכי-1943 אפילו ל-119 שמות. בינואר 1944 הובאו לבונקר חמישה עצירים "מוחזרים מבריחה". יוסף הבונקר נשתמר עד תאריך זה ולכן חסרים נתונים על התקופה שלאחרי.²³ להמתות בירה ולהודעות על מקרי בריחה מבויימות, יכלה להיות אף סיבה נוספת. כך הודיע היינץ ברנדט, שבסתיו 1944 ברחו שני צוענים מפלוגת היער שהיתה שייכת למחנה-החוף בודי. המשמרות ישנו כנראה, וע"י כך נתאפשרה הבריחה. כאשר גילו המשמרות את הדבר — ברנדט זוכר שהיו אלה פולקס-דויטשה — ירו ב-29 העצירים הנותרים של פלוגה זו.²⁴ כנראה שרצו לביים מרידה כדי שלא יאלצו לתת את הדין על התרשלות בשמירה.

מעשי התגמול הרשמיים נעלמו עם חילוף המפקדים בנובמבר 1943.²⁵ עד אז לא רק לחברי הנמלס ולבני משפחתו היתה סיבה לחשוש מהגרע מכל, אם נתפס מישהו בשעת בריחתו, ציפה לו סוות תוך עיניים נוראים ביותר. המפקד החדש — ארתור ליבהנשל, פקד שלא לירות בעצירים שנמצאו בבונקר בגלל נסיון בריחה, כי אם להעבירם למחנה-ריכוז אחר, אולם אף אחרי "חנינת בונקר" זו, נתלו בשוסבי עצירים שנחפסו בשעת בריחתם, וזאת כאמצעי הרתעה. בעיקר לאחר פרישתו של ליבהנשל שהוחלף במאי 1944 ע"י המפקד רישרד בר.

מרידות ובריות באושביץ

מעשי התגמול ריווי הדם שננקטו תחת פיקודו של הס, לא נבעו בוודאי רק מיוזמתו שלו בלבד. עליכך מצביעה החזרה ברשימותיו של מכסימיליאן גרבנר — ראש המחלקה הפוליטית שמתפקידה היה לבדוק את מקרי הבריות ואת נסיונות הבריות. הוא כותב: "...אולם עכשיו הפעילה גם ברלין לחץ גדול כל-כך בשל הבריות, עד שהם דיווח על מספר רב יותר של עצירים שנורו בשעת בריחה. מאשר היו למעשה. וזאת על-מנת להשביע רצון האדונים שם למעלה". מכיוון שברשימות אלה, אותן רשם בבית-הכלא הפולני, מתאר גרבנר את הס, בדרך-כלל באור שלילי. כנראה במטרה להקטין את אחריותו שלו ומכיוון שהוכח גם שהיטלר לא סלח בנקל למפקדי מחנות-הריכוז על בריחות שעלו יפה.

למרות הטירור ומספר המלשינים הרב שנשתלו ע"י המחלקה הפוליטית, חם אנשים אשר לא נרתעו ממעשי פרובוקציה. הצליחו יותר ויותר עצירים להימלט מאושביץ. אם בתחילה היו אלה מעשי יאוש בודדים, הלכו אח"כ ותכפו מקרי הבריות של מספר עצירים קבוצתיים. הרבה מקרי בריחה הוכנו בקפדנות. רבות מהן אורגנו ע"י תנועת המרי אשר במחנה, תוך שיתוף פעולה מצד קבוצות מרי פולניות אשר מחוץ למחנה. תנועת-המרי הכינה מקום מחבואים בתחום שרשרת המשמרות הגדולה. מכיוון שידוע היה ששרשרת זו נערכת בדרך-כלל לאחר מיסודי הערב, ונאלצת להישאר על משמרתה מסך שלושה ימים ושלושה לילות במקרה שבשעת מיסודי הערב נמצא שנמלטו עצירים, במקומות מחבואים אלה היה על הנמלטים לשהות שלושה לילות. בלילה הרביעי יכלו להסתלק מבלי להסתכן, אל נקודות המפגש שנקבעו עם הפארטיזאנים. הנמלטים צויידו ע"י האירגון החשאי של העצירים בתרופות, מזון ומפות. רובן של בריחות אלה עלו יפה. הם מספר שהמחנה עליו, גלקים, רצה להחליפו פעמיים. וזאת אך ורק בשל מספר הבריות הרב שלא היו כמותן עד כה במחנות-הריכוז ואשר גרמו לי צרות מרובות כל-כך מצד ה-R.F.S.S. (הם משתמש בקיצור זה לציון הרייכספיהרר ס.ס. כלומר — היטלר). בסתיו 1942 נמלטה מבירקנאו קבוצת רוסים גדולה למדי. אנדריי פוגושב ששרד מבריחה זו, מדמה לזכור שהיא התקיימה כ-6 בנובמבר. ידיעות אחרות אומרות שהיה זה ב-6 באוקטובר. הבריחה היתה כנראה ספונטאנית. עציר אחד נעדר בשעת מיסודי הערב בבירקנאו. נהוג היה שבהיעדר עציר, יצאו בעלי התפקידים שמביק העצירים יחד עם אנשי ס.ס. והקיפו את המחנה וסביבתו בשריקות. במקרה זה נשלחו לפעולת הסריקה רוסים ששרדו מהמשלוחים הגדולים של שבויי מלחמת רוסים, אשר נרצחו בחורף 1942/41 לאלפיהם. המעטים שנותרו בחיים הפכו לתופעה נדירה ולכן גם נהגו מזכויות יתר. בחסות הדימומים והערפל נמלטו מתחום המחנה הרוסים שנשלחו לפעולת הסריקה. בראוד כותב שברחו או 90 רוסים. פוגושב מסר בעדותו בפרנקפורט שהוא נמלט אז עם 70 חברים. ה-ס.ס. הצליחה מאוחר יותר, להפוס כמה מהם. על כך לא נשאל פוגושב.⁸¹ בראוד כותב בדריה שלו, שלפעולה הרדיפה לא היו "תוצאות ראיות לציון". מנהל מוזיאון אושביץ, קזימיר סמולן, כותב על קבוצת של "למעלה מ-50 איש", שנמלטו אז. הוא מספר שהרוסים הרסו בשעת מנוסתם את אחד ממגדלי השמירה, וכי "יותר מ-10 אנשים" הצליחו לברוח סופית. אלה הצטרפו אל קבוצת פארטיזאנים שבסביבה, כפי שסמולן ממשיך ומספר.⁸²

תוך בדיקה מדקדקת של כל המיסמכים שברשותו, העלה העורך המדעי של מוזיאון

ארשבין, סדיאוש איבאצ'קו — 667 מקרי בריחה.³² עד כמה שניתן ללמוד מהמיסמכים, נתפסו לפחות 270 נמלטים או שנסיון בריחתם הוזם. מכאן כמובן, איננו למדים אם היתר הצליחו באמת להימלט, הודות למאמצים מראש, הצליחו למצוא כתובותיהם של כ-100 עצירי ארשבין שנמלטו. מבין הבורחים ומבין אלה שנשארו בחיים לאחר-מכן, אם בין הפארטיזאנים ואם במחתרת, שרדו בין 100 ל-400 איש. מספרם המדויק אינו ידוע. מבין 667 הנמלטים שהוכחה בריחתם, היו רק 16 נשים. למרות שאלה היוו כשליש מעצירי ארשבין.

אם כבר ברחו נשים, היו אלה עצירות S.K. (פלוגת העונשין) כשזו שכנה עזר בכודי. מצד אחד היו תנאי החיים שם כל-כך בלתי נסבלים עד כי האדם מוכן היה להעז ולחסות בל בור, מאידך, השמירה ותנאי הבטיחות של מעתה-חוץ קטן ונידח זה. לא היו מאורגנים באותה קפדנות כמו במחנה המרכזי הגדול.

מבין 667 הנמלטים ניתן לקבוע את לאומיותם של 481 איש. למעלה מ-48% הם פולנים. השניה בגודלה היא הקבוצה הרוסית המהווה למעלה מ-19%. מתקבל על הדעת שהסיבה לכך היא קירבת הלשון המאפשרת לרוסי יצירת מגע עם אוכלוסיות הסביבה. אפשר וגורלם המר במיוחד של שבויי המלחמה הראשונים מרוסיה, גרם לרובי הבורחים, יחסית למספר הכולל של הרוסים העצורים בארשבין, לבסוף גם העובדה שהרוסים היו כמעט כולם חיילים. החזית הרוסית המחקרבת הניעה אף היא רוסיים רבים לברוח בשנת 1944. זאת ניתן להסיק ממספרים שנשארו בידינו. בין ה-19 באפריל וה-8 ביוני באותה שנה, נמלטו 25 שבויי מלחמה רוסיים וכמעט כולם בקבוצות. כך הצליחו ב-22 במאי להימלט 5 רוסיים וב-27 במאי — 7 רוסיים בקבוצה.³³

כמעט 16% מהבורחים היו יהודים. עליפי המיסמכים אין אפשרות לקבוע, יוצאי אילו ארצות היו, אולם ניתן להסיק ממקרים בודדים הידועים, שמוצא רובם היה מפולין וטסלובקיה השכנה. האחר גבוה במידה מדהימה. מאז סוף 1942 מהווים אמנם היהודים רוב במחנה. מכל העצירים המתייצבים למיסדר ב-11 במאי 1943, 57.4% הינם יהודים, ב-22 באוגוסט 1944 עלה אחוז זה ל-64.6%.³⁴ ניתן היה להניח שהם מוכנים ביותר קלות להסתכן בבריחה, כי סיכוייהם להישאר בחיים במחנה היו קטנים ביותר. לעומת זאת, ליחדי צרפת, גרמניה, אוסטריה, הולנד ויוון, לא היתה בדרך-כלל שפה משותפת עם האוכלוסיה הפולנית שבסביבה, ועל סמך הנסיון במחנה, צפויים היו לגילויי אנטישמיות פעילה מצד הפולנים. אולם הגורם החשוב ביותר שעיכב את רוב היהודים היה, שלאדם תשרו לחלוטין מבחינה גופנית, חסרו, לא רק כוחות פיזיים מהותיים תנאי מוקדם לכל בריחה, אלא אף כוח נפשי, החשוב לא פחות. אלי כ. כהן אשר הוגלה לארשבין מהולנד, מצביע על עיכוב נוסף. היתה לו קרוב לוודאי, השפעה עמוקה יותר על יחדי מאשר על חייל פולני או רוסי. הוא מסביר מדוע לא חשב על בריחה בשעת הפינוי מארשבין, עת התבאים לכך היו קלים יחסית: „במשך שנים שיננו לעצמנו שעלינו לציית לפקודות בלבד, שאסור לנו לחשוב או לגלות יוזמה, עד כי פחדתי לבסוף, להחליט תחלטה אישית משלי.”³⁵ על אדם בעל מעמד גבוה יותר, או אפילו בעל תפקיד, לא יכול היה לחץ מעין זה להשפיע השפעה עקשנית כל-כך.

בעזרת האירגון החשאי של העצירים, נמלטו בראש ובראשונה הפולנים, כי להם היו הנתונים הטובים ביותר להשתלב בחוץ עם סאבק הפארטיזאנים. אולם אירגון זה אף עזר

סרידות ובריות באושביץ

ליהודים אחדים לברות, ואלה זכו אף הם לתמיכת תנועת הסרי הפולנית שמחוץ למחנה. מותם אף שרדו אחדים בחיים.

6% מהנמלטים היו צוענים, קרוב ל-6% היו צ'כים שמגיעיהם לצעד זה היו בוודאי המולדת הקרובה והקירבה הלשונית, רק 4% מהנמלטים היו גרמנים, למרות שעצירים אלה יכלו ללא ספק להתגבר ביתר קלות על המכשולים שניצבו על דרך המנוסה. קשיי הגרמנים לאחר עזובם את תחום המחנה, היו ללא השוואה, גדולים מקשייו של כל אדם אחר, לכן נטלו עמם רוב הגרמנים שהחליטו לברות, חבר או בן לאום אחר, העובדה שהרוב הגדול מבין הנמלטים היו אנשים צעירים, מוכנת מאלית, אף-על-פי-כן נמלט גם אדם אחד בן 53, שהוכא לאושביץ עם משלוח יהודים מצרפת. הוא נתפס וניספה בשרתו בפלוגת העונשין, הנמלטים הצעירים ביותר שאת גילם ניתן להזכיר, היו צוענים בני 14 ו-15. אף הם נתפסו ע"י ה-ס.ס. ונגזר עליהם לסיים את חייהם הצעירים ליד הקיר השחור שבבלוק 11.

במידה שניתן לקבוע, בוצעו רוב הבריות ממחנות-החוץ, אשר נכללו בסתיו 1943 מנהלית, כבינוי אושביץ 3. במחנות-העבודה הרבים שהיו מזורים ותכופות קטנים מאוד, אי-אפשר היה לארגן את השמירה ולפקח עליה בדקדקנות כבמחנה-הראשי, או במכלול הסגור והגדול של מחנות בירקנאו. מכיוון שכמעט כל עצירי מחנות-החוץ מוצבים היו במפעלים של תעשיית החימום, הן בשל כך הוקמו המחנות בקירבתם ובמיוחד בשבילים, יכלו לבוא במגע ביתר קלות עם העולם החיצון, כי כמעט בכל המפעלים עבדו בנוסף למונחים הגרמניים, אף „פועלים זרים“.

נסיון לברות דרך חפירה שהובילה אל מחוץ לגדר, הצליח במחנה ינינגרובה, גם קאפו גרמני „ירוק“ נמלט בשנת 1944 יחד עם עציר יהודי פולני, הם הגיעו עד לאסן, אפשר משום שמרצאו של הגרמני היה מסביבה זו. שם נתפסו שניהם, הוחזרו למחנה ונתלו במגרש המיסודרים. מפקדת המחנה איימה על העצירים שהוכרחו להתייצב ולחזות בהוצאה להורג, שזה יהיה גורל כולם אם ינסו לברות.²⁷

נודע אף על נסיונות בריחה דרך מעברים תת-קרקעיים במחנות-עבודה אחרים, כך זוכר קארל דובסקי, שבמחנה-החוץ יאבז'נו נתלו בערב חג מולד אחד — 29 עצירים בפומבי, כי ה-ס.ס. גילתה נסיון לברוח אשר תוכנן באורח דומה.²⁸

מבירקנאו נמלטו אותו מספר עצירים מכלל מחנות-החוץ גם יחד, דבר זה מוכן בשים לב לאיכלוס הגבוה של מכלול מחנות זה, לתנאי החיים הגרועים ביותר ששררו שם והאפשרויות המיוחדות להעניק שוחד כתוצאה מהשכנות הישירה עם המשרפות ועם „קנדה“, מתוך המחנה-הראשי שנשמר בצורה קפדנית ביותר, ברחו כרבע מהנמלטים, רבים העזו לברוח מאושביץ לא רק על-מנת להציל עצמם וחייהם, לא מעטים חשבו כיצד לצאת ולספר לעולם על המתרחש במחנה-השמדה זה, מניע זה פעל בעיקר לגבי עצירים ששהו זמן רב במחנה ועקב עמדתם, ראו את הליכי ההשמדה באופן מקיף. „אנו חייבים להישאר בחיים על-מנת לספר לעולם את אשר ראינו וסבלנו“ — מחשבה זו עוררה רבים, כפי שכותבת אלה לינגגס-ריינר.²⁹ שבויים פולניים יכלו להציב לעצמם מטרות קרובות יותר: הם השתדלו ליצור מגע עם אנשי ארצם ובאמצעותם לסגן ידיעות החוצה, עד מחרת לבשו נסיונות אלה צורות מאורגנות היטב.

* המחנה לאזרחים פילנים או לשבויי מלחמה בני אומות שונות.

קבוצות מרי פולניות העבירו לאירגון המחתרת הפולני בקראקא, מידע שוטף על המתרחש. תוכניות המחנה ואפילו תוכניות הבנייה של תאיהגאזים והמשרפות, הועתקו במשרדי הבנייה של מינהל הבנייה המרכזי של הוואפן.ס. ע"י נשים שעבדו שם כעצירות, ונשלחו בדרכים מדרכים שונות אל מחוץ למחנה. הפולניה כריסטינה חורצ'ק, והצ'כיות ולריה פלובה וזירה פולנינובה, התקינו בסתר העתקים לצורך זה. הדברים שכתבת פולסיונובה מאוחר יותר, על מניעה, חלים בוודאי על רבים שחשפו עצמם לסכנות נוספות עקב פעילותם: "משוכנעים היינו שלעולם לא נצא מניהנום זה. רצינו שתעולם יידע אירעם על הכל".⁴¹

רוב המגעים עם העולם החיצון, רוכזו לבסוף בידי אירגון המרי, ההתכתבות עם קראקא, בה הקימה תנועת המרי הפולנית את מרכזו, התפתחה לכלל מוסד של קבע. מכתבים שנשלחו למחנה, לא נשתמרו בדינו. הם הושמדו מיד לאחר קריאתם, אולם חלק מהדואר שיצא מהמחנה לקראקא נשתמר. הוא מקיף 350 מכתבים.⁴²

אחד המכתבים שנשתמר הינו טיפוסי, החומר המצורף אליו התפרסם בעולם כולו. בשנת 1944 נשלחו לקראקא תצלומים אשר צולמו בסתר, בהם נראות נשים עירומות כשהן מורצות אל תאיהגאזים ושריפת הגופות בחורץ.⁴³ במכתב המצורף נאמר: "דעתנו היא שאת הצילומים המוגדלים יש להעביר הלאה", ועוד כתוב באותו מכתב: "דחוף! שילחו בהקדם האפשרי שני גלילי סרט מתכת למצלמה 9x6", לבסוף שוב: "את הגלילים שילחו בדחיפות!"⁴⁴

כנראה שנודע לתנועת המרי במחנה, כי הידיעות על השמדה המונית בארשבין כל כך בלתי מהקבלות על הדעת באוזני העולם, עד כי מתעורר חשד שהן מוגזמות. תפקיד הצילומים היה איפוא, לפזר את הספיקה, שכן חשוב היה שייחדע לעולם — והוא חייב היה לדעת — על פעולת הנאצים במחנות ההשמדה. לאירגון העצירים ידוע היה עפ"י סימנים ברורים, של ידיעות אשר הופצו בחורץ על מנגנון ההשמדה בארשבין, ויהי זה באמצעות ספרות פולנית בלתי ליגאלית או — וזה יעיל עוד יותר — ע"י הראדיו האנגלי או תחנת שידור אחרת של בנות הברית, היתה השפעה חוזרת על הנעשה בארשבין עצמה. ע"י ה.ס.ס. נקטו צימצומים מסוימים בתוכניות ההשמדה ההמונית, בהתחשב עם תעמולת האוייב". כפי שהצליחו להיוודע העצירים, המרכז באורניבורג * היה משנת 1943 ואילך, רגיש ביותר לגבי ידיעות שהסתגנו החוצה על ארשבין. חילוף התפקידים היסודי בצמרת של מפקדת המחנה שחל בסתיו 1943, בא כתוצאה מהודעות הראדיו ומאמרי עתונות של בנות הברית. התוצאות לגבי המחנה היו חיוביות, הכוונה היתה לחוק פעולה זו.

מתוך הכרה זו נכתב בחליפת המכתבים של תנועת המרי עם קראקא, לא רק מה שנחנך במחנה, כיצד ניתן לארגן בריחות או כאילו צעדים נוקטת מפקדת המחנה, מודיעים אף אודות נתונים ועובדות על המחנה ועל מנגנון ההשמדה, ידיעות אלה נועדו כרי לשמש בלימה. לאחר מעשה הן מהוות חומר תעודי חשוב.

אם רצית לגלות בין גדרות התיל המחושמלים, התנגדות לצאציונאל-סוציאליזם, לא די היה באיסוף ידיעות סדירות ובהעברתן הלאה, ובתקיעת תריז בין גליליו של מנגנון

* מקום בקרבת מחנה דאכאו, בו שכן המטה והמשרדים הראשיים של כל מחנות הריכוז הנאציים.

המזות — במידה שבכלל היה אפשרי הדבר — היה צורך להיאבק בשיטות מפקדת המחנה — לפצל את העצירים לקבוצות שונות ולחסיתן זו בזו. הסולידריות הינה תנאי מוקדם לכל התנגדות מאורגנת. לכוון אותה לא היה קל כלל ועיקר.

התבדלים ששררו בין העצירים בארשביץ היו גדולים עד מאוד. מפקדת המחנה הכירה בכך ונתתה מכר. „מדוע לא עזרו השבועים ביתר יעילות לרעבים?“ על שאלות מעין אלה ניתן להשיב ע"י הדוגמה הבאה:

מפקדו של הרופא המקומי של ה"ס.ס. נמניתו על יחידת ה"שירות הרפואי של ה"ס.ס.". רוכזו בה כל העצירים שעבדו בבניין השירות הרפואי. כלומר — לא רק אנחנו שהיינו מועסקים במשרד העצירים, אלא אף אלה שעבדו בבית-המרקחת ובמשראת השניים של ה"ס.ס. ולבסוף אף עובדי הנקיון של הבניין. מתפקידם של עובדי הנקיון היה, לא רק לשמור על נקיונם של כל המשרדים, הפרוזדורים, חדרי הרחצה והאמבטיה. עליהם היה אף לדאוג לחדרי החולים שבבניין, בהם שיטלו באנשי ה"ס.ס. אף במטבח ה"ס.ס. היו מועסקים עצירים. עובדי הנקיון שלנו הכירו כמובן את חבריהם בפלוגת „מטבח ה"ס.ס.". לא ידידות אישית בלבד, אף אינטרס משותף איחד אותם. כל אדם שהיה בעל נסיון בחיי המחנה, השתדל לשמור על יחסים טובים עם היחידה שלנו. איש לא היה בטוח שלא יחלה באחד הימים, ואז יידבק לתרופות אותן ניתן היה „לארגן“ בבית-המרקחת של ה"ס.ס. אך הן לא עמדו לרשות בניין החולים של העצירים. עובדי הנקיון שלנו נטלו, אם כן, באופן קבוע, יותר כלכלה מתנחף עבור החולים של ה"ס.ס. אשר באנף, הם לוו אמנם ע"י איש משטרת ה"ס.ס. בשעת הבאת האוכל, אך קל היה לרכוש את הסכמתו לכך שהמנות החייבה גדולות יותר. הפרישו לו מהן והוא היה מרצות. את עודף האוכל חלקנו בינינו. את מזון ה"ס.ס. אכלנו במרתף, בו נמצאת ההסקה המרכזית. היה זה סוד גלוי. אף לולא השגיח איש בכך שנעלמנו מדי יום בצהריים במורד המדרגות, הרי מראה פנינו בלבד העיד בנו כמאה עדים, שאיננו ניונים אך ורק על כלכלת המחנה. אנשי ה"ס.ס. התייחסו לכך בסובלנות בכל הפלוגות שעבדו בדומה לנו. עבור אחד השירותים שלהם, הם ידעו שבעבור עבודה בעלת רמה מקצועית הם זקוקים לצוות עצירים טאוטנים, וכי אלה זקוקים לתזונה טובה. אם אמנם רוצים הם בעבודה טובה ורצופת, מכיוון שעבודתנו הקלה על תפקידי ה"ס.ס. היו הם מעוניינים ליצור תנאים לעבודה בעלת איכות גבוהה ככל האפשר. נוסף לכך, ביוזעם נסיבות אלה, יכלו אנשי ה"ס.ס. לדרוש מעובדי הנקיון ש"יארבגו" גם בשבילים. כאשר הממונה על ה"ס.ס. בשירות הרפואי היה רעב או שהיה זקוק למזון נוסף לשם צרכים אחרים, קרא לקאפי שלנו ואנחנו היינו מעוניינים לשמור על מצב רוחם הטוב של מפקדי ה"ס.ס.

להגניב אוכל למחנה היה מסוכן. נוסף לעבודה שמתחת לבגדים אי-אפשר היה להוביל מזון גזולי, למשל. כאשר צעדו הפלוגות לאחר העבודה אל המחנה, צפויה היתה להם ביקורת בשער המחנה. אם נתפס מישהו כשעת הברחת מצרכי מזון או מצרכים אחרים, צפויים היו לו, לא רק עונשים כבדים, היה עליו לקחת בחשבון שהוא עלול לאבד את הפלוגה ה"טובה" שלו. למרות כל זאת, המשיכו כולם להברית, מי תוך היסוסים ומי ביתר אומץ. בראש ובראשונה השתדלנו להביא אל המחנה תרופות מבית-המרקחת של ה"ס.ס. אלה היו חשובות עוד יותר ממצרכי המזון, וקל היה יותר להסתירן. כך ניתן היה לעזור לחברים חולים או לתחליפן במצרכים אחרים. כל זאת אמ, על אף הכל לא הפכת לאנוכי בבית"ס האכזרי של המחנה ולא שכחת את החובה הסולידרית.

היחידה שלנו חיפשה ומצאה דרכים לצימצום הסכנות בשעת הצעידה בחזרה למחנה. עלה בידינו להשיג שיחידת ה"שירות הרפואי של ה"ס.ס." תפקד ממסדר הערב. בכך לא זו בלבד שעקפנו את העמידה במסדר, כאשר נכנסנו בשעה מאוחרת יותר למחנה. אלא גם זאת שה"ס.ס.פיהרר כבר לא עמד באותה שעה ליד שער המחנה. סכנת החיפושים היתה על כן קטנה יותר. ראשי הבלוקים שעמדו על משמרתם ליד השער, ומתפקדים היה למנות אותנו, לא נהגו בדרך-כלל לגרום צרות. כל אחד מהם עלול היה ביום סן הימים ליפול למשכב ולהזדקק במקרה זה לשירות הרפואי של ה"ס.ס." ואז יהיה תלוי בעציר הממונה על חדר החולים שלו, כדי שישגי לו עפ"י בקשתו — סיגריות, אלכוהול ושאר מצרכים שנמצאו מהחולים בשל פקודת רופא ה"ס.ס. אף-על-פירכן לא היינו בטוחים אף פעם בפני סריקת-פה.

יכולנו להפריש לזולת, דרך קבע וללא כל סיכון, רק את מזון המחנה שחולק לנו בערב בבלוק שלנו. את מנת הלחם שלנו או חלק ממנה, מסרנו אנוכי וקארל ליל, גרמני מן הסודטים, אשר בא כסוגי עם משלוח הסניטרים מדאכאו לארשבין, והוצב כאן ליחידת ה"שירות הרפואי של ה"ס.ס.", לשני צעירים צרפתיים. הדרך הנכונה ביותר וזיתה — למסור אותו חמיד לאותם אנשים, כי רק תוספת קבוצה של מזון יכלה באמת להועיל. אנחנו בחרנו בשני הצרפתים, כי לקבוצה לאומית זו לא היה כמעט אף איש ש...היה קרוב לצלחת. בדרך-כלל עזרו בראש ובראשונה ליוצאי אותה ארץ ולכן לא עזר איש לצרפתים. בחרנו באנשים צעירים, אפשר שלא בידעין, כיוון שהנסיון הוכיח שלצעירים יש סיכוי רב יותר להתגבר על כל סכנות המחנה אם ייוונו טוב יותר. ואמנם, שני צרפתים אלה יצאו חיים מארשבין.

דוגמה זו מוכיחה איזה סייגים הוצבו לסולידריות. על פיה ניתן אף לראות מהו התפקיד שמילאה לא אחת יד המקרה:

כאשר הוכנסתי לבונקר ע"י המחלקה הפוליטית בקיץ 1943, אולי בשל חשד על השתתפותי באירגון הסרי, שכנו באותו בניין (בלוק 11) עפ"י מקרה, הצרפתים. תאי הבונקר נמצאו במרחפו של בלוק זה ואילו בקומה העליונה גרו אותם צעירים שעמדו לעבוד למחנה אחר ולפני כן עברו תקופה של הסגר למען מנוע הפצת מגיפות בארשבין. בדיוק באותה עת נמצאו הצרפתים בהסגר. עפ"י צו שהמרכז, עמדו לעבור למחנה-ריכוז אחר כיוון שהודעות-המזות הרבות שהיו מגיעות מארשבין, גרמו לדאגה בצרפת ולהתערבות ממשלת לאבאל. לעצירי ההסגר הותר לסייל מדי יום לזמן קצר בחצר הסגורה של בלוק 11. חלונות תאינו נפתחו בצורת ארובות אל חצר זו. לאחד הצעירים הצרפתיים נודע שאני נמצא בבונקר והוא גילה את חלוני. הוא החל תוחב לי מבעד הסורגים — אוכל ועתונים. לעצירים, אריים, אשר למשפחותיהם היתה אפשרות להפקיד כסף בקרן מיוחדת, הותר לרכוש מגו של עתון גרמני במחנה-האם, דבר שלא הותר בבירקנאו. הצרפתי אף העביר דברידואר אל ידידי שבמחנה.

ניתן אף להצביע על אפשרות נוספת של עזרה הדדית וגבולותיה הצרים, עפ"י הדוגמה של יחידת ה"שירות הרפואי של ה"ס.ס.", העצירים שנמצאו ביחידה "טובה" השתדלו להכניס ליחידה זו ידידים ומכרים, נהגו להמציא עבודות נוספות שבדבר חשיבותן ניסו לשכנע את ראש היחידה. במשרד של מרכז הבריאות נמצאנו בתחילה רק שנינו — קארל ליל ואנוכי. במשך הזמן עלה בידינו לצרף למשרד — משרטס פולני,

אדריכל יהודי וצעיר צ'כי ששימש שליט. כל אחד מהם התקבל תחילה רק לעבודה מסוימת ולזמן מוגבל, אולם מאחר שכבר נמצא אצלנו, נמצאו לו תמיד עבודות חדשות שסיפקו לו צידוק להימצאו שם. העצירים של בית המרקחת, של מרפדת השיניים ועובדי הנקיון של ה"ס.ס. אף הם נהגו כך, כאשר לגבי עובדי הנקיון היתה המשימה קשה יותר. עבור עבודה מקצועית ומוגדרת, קל היה יותר לתבוע עובדים נוספים. אנשי ה"ס.ס. בשירות הרפואי הפיקו תועלת מהגדלת היחידה שלנו, כך למשל, צייר השרטם שלנו כרטיסי ברכה. אותם הזמינו אצלו אנשי ה"ס.ס. שבמשרד, והשלוח תיקן צעצועים בשביל ילדיהם של הרופאים.

כל היחידות ה"טובות" גילו אותה מגמה של גידול, אולם הפיקוד חייב היה לדווח באופן שוטף, כמה עצירים מוצבים במפעלי החימוש וכמה בשירותי המטבח. המרכז הפעיל לחץ לצימצום אחוז המשמשים בעבודות המטבח ולטובת התעשייה הסלחמיתית. לפיכך יצאו הוראות מהמפקדה לצימצום מספר עובדי השירותים ביחידות. הנסיון לימד שעציר אשר הורחק מיחידה "טובה", יחפש דרכים ואמצעים, ותכופות אף מצא אותם, כדי לחזור אל יחידתו. לכן נהגו לצרף עצירים אלה למשלוח שהועבר למחנה אחר. מהמרכז אף התקבלו פקודות העברה. הועברו בעיקר פולנים ששהו זמן רב באושביץ. ביחידות ה"טובות" היה רוב של פולנים מאחר והם היו הראשונים במחנה. לאחר צימצום כזה החל המפקד מבראשית.

כל אדם שביקש לעזור, התנגש בהכרח עם ההגבלות שהוצבו לכל עזרה אישית. רק פעולה משותפת יכלה להוליד תקווה להתגבר עליהם. גורם זה והרצון שלא ללכת לטבח בלי התגוננות, ולפתות לסכור את החיים ביוקר, היוו את המניעים להקמת האירגון. על כל הסכנות הכרוכות בכך, תחילה הוקמו קבוצות-מרי פולניות. אח"כ התפתחו קבוצות נוספות. באביב 1943 אורגן שיתוף פעולה של הקבוצות העיקריות אשר תרג עד מהרה מתחום המחנה הראשי — המרכז הטבעי. לבסוף קם אירגון המרי הבינלאומי, אשר קיים קשרים עם בירקנאו ועם רוב מחנות-החץ.

מרי, פירושו היה לפעול בניגוד למגמות ההרסניות של מפקדת המחנה. זו הסיתה את העצירים כיודעין אלה מול אלה. גרמנים נגד פולנים, פולנים נגד צרפתים, "אריים" נגד יהודים ויהודים נגד צרענים. אם רצית להחליש מגמות הרסניות אלה, היה עליך להעמיד בצל את הניגודים הלאומיים לעומת הניגוד היסודי: המדים המפוספסים של העצירים מול מדי ה"ס.ס. של המרצחים. כך הובילה הדרך ההניגונית, משאיפות המרי להתאחדות בינלאומית של הנכונים למאבק.

היום קשה כמובן לעמוד על בעיותיו ומניעיו של המרי. השפעתו וגבולותיה, מדוע נהגו ניצולי אושביץ בנקודה זו אחרת מאשר קבוצות אחרות אשר התגברו על מצבים קריטיים? רבים טוענים שהשתתפו, שהכירו את הקשיים ומבקשים למסור עדויות מהימנות. ואילו אחרים, אשר לא התוודעו אל אירגון המרי שבמחנה בשעתו, אשר פעל כמובן בסודיות גמורה, מגלים חשדנות כלפי כל תיאור מאוחר. כיסוי דוקומנטארי קיים רק במכתבי קראקא, ואלה כמובן אינם מספרים על המבנה הפנימי של האירגון, ועל העובדות המעטות של פעילות העצירים מעידים מיסמכיהם ורשימותיהם של המשגיחים. במידה שידוע לי, קמה תנועת המרי בכל מחנות-הריכוז של הנאציזם-אליסטיים. העצמאות היחסית שהונתנה במחנה, מפקדת המחנה היקנתה להם חופש פעולה מסוים

מאחר והיתה מעוניינת שהמנגנון המסובך של המחנה יפעל כתקנו, היכרתי בשנים 1942/41 את האירגון בדאכאו ובתקופת הסיום את זה שבניגאמה. על אירגונים אחרים אפשר לשאוב מידע מהספרות המקצועית. באושביץ היו הקשיים שפעלו נגד הקמת אירגון כשיר לפעולה, גדולים ללא השוואה מאשר במחנות שלא היו משולבים במנגנון ההשפדה. זאת יכולתי לקבוע על סמך נסיוני. לא זו בלבד שהסירור של המחלקה הפוליטית היה משולח רסן באושביץ, שיטותיה אכזריות עוד יותר מאשר במחנות הריכוז שבגרמניה, לא זו בלבד שרוב האנשים שתוכאו לאושביץ נעשו עד מהרה תשושים ולכן — כשרים לסלקציה הקרובה, זמן רב לפני שיכלו לרכוש נסיון החיוני כליכך בחיי המחנה, להתמצא ולזכות בהערכת העצירים הוותיקים — כל זה נכון בראש ובראשונה לגבי היהודים. לא אחת נודע לי כי יחודי מסכרי הובא לאושביץ, רק כאשר כרטיסו כבר היה מוטל על שולחן הכרססת במשרד, בו סדרו כרטיסי הנפטרים לפי מספריהם. ביניהם היו יידיים אחרים ומנטסים בפעולה מחתרית בעבר, שהיתה עשויה להכשירם גם לפעילות בלתי חוקית במחנה. הקושי הגדול ביותר באושביץ בהשוואה לדאכאו, נייגאמה ומחנות אחרים היה, על פי תצפיותי, טמון בכך שבמחנות השפדה קשה הרבה יותר לרכוש אדם לרעיון המרי מאשר במחנות ריכוז אחרים. רק עצירים שהגיעו לעמדה בטוחה יחסית, שלא סבלו יום יום מרעב, המשתק כל מחשבה, רק אלה שרכשו נסיון בחיי המחנה, שהיו להם קשרים וחופש תנועה מסויים, יכלו להיות עמוד השדרה של אירגון מעין זה. אולם בקרב שיכבת עצירים זו באושביץ, שדרה דמוקרטית במידה גדולה לאין ערוך מאשר בדאכאו, נייגאמה או במחנה אחר, בו לא הותקנו תאריגאות או שבחם לא שלטה מגיפת הטיפוס. כל מי שהיתה בידו אפשרות ל"ארגון", חי מהיום למחר, מי יכול היה להעז ולקוות שאי-פעם יעזוב את עולם מחנות הריכוז? מי יכול היה לדעת את הצפוי לו ביום המחרת? ההנאות אותן ניתן להשיג היום, היו הממשות והיחידה. דמוקרטיות זו בצל המשרפות, הצטמצמה אמנם קצת במשך המלחמה. היא נחלשה אף ע"י כך שיוזמי אירחונות המחנה חשו בהישינה הממשית של תנועת המרי, אולם בשלב הראשוני היא שעיכבה את התפתחותו של האירגון ביתר עקשנות מאשר הפחד בפני המוות שהיה קטן יחסית, או האימת מפני העינויים שהיתה חזקה הרבה יותר.

לגלות התנגדות או מרי במקום בו הפכה ההשפדה התמונית לתוכנית יומית, פירושו בראש וראשונה — תצלת היים. לאחר מעשה קשה לקבוע החל ממתי אפשר להגדיר את הפעילות כמרי. כאשר אדם חלק לחמו עם חברו, ניסה להציל בכך חי אדם, אף לולול בנסיון שכוה, במקום שבו היה המוות כתוצאה מרעב, מעשה של יום-יום, והלחם היוות את המזון העיקרי, אפשר לדבר על מרי מאורגן רק במקום שבו לא הצטמצמה הפעילות במסד לידידך, לבני-אצן או לחברך להשקפה. בקיצור — לפרטים מוכרים — אלא רק במקום שבו התרכזו במניעת הרעות ובתשגות שיפורים לכלל, ומימילא גם לפרט האלמוני. רחוקה ממני המחשבה לנסות להמעים בערך מעשהו של אדם אשר חלק את פיתו עם ידידו או חציאו במירמה ובאמצעות תכסיסים נעזים, מאלה שנרעדו למוות. כל מונחי היא להבתיך את בעיות המרי ולסתור דעות מוטעות על-ידי הגדרה מצומצמת יותר. לגרמני היה קל יחסית להחליט על השתתפות בתנועת מרי. לגבי פולני היה זה יותר

* כינוי לשיטות רכישת של מזון וחפצים אחרים בדרך בלתי חוקית במחנה, דרך זו היתה פתוחה בפני עצירים ה"מיחסיים", בעלי עמדות במחנה או עובדים בייחודות מיוחדות.

מאשר לגבי כל אדם אחר שלא היה גרמני, ליתודי היה זה קשת ביותר, אדם מתחזק יכול היה להניח שעציר שאין לו כבר מה להפסיד, כלומר — היהודי באושביץ, מוכן יהיה לקחת על עצמו ביתר קלות את הסיכון של פעילות בלתי חוקית, אך המציאות היתה אחרת, באין טעם לאמונה בתכלית הנסיון הנועז, איראפטר היה לאזור כוח ולהרחיב את חוג המחשבה מעבר ל"אני" ו"היום", לוצי אדלסברגר מתארת בצורה מרשימה את מצבו הפסיכי של היהודי: "שום עציר יהודי לא הביא בחשבון את האפשרות שיעזוב אירפטר חי את אושביץ, חיינו בצל המשרפות, לא רק גיאוגרפית אלא אף נפשית, המשרפה היתה האלף התו של כל שיחה".⁴² אדלסברגר אשר עבדה כרופאה בבירקנאה מתכוונת בדבריה לאלה שזולם שמר עליהם מירידה לדרגת "מוזלמן", אשר תיפקוד המחשבה שלו בועז, שהאינסטינקטים שלו התרכזו אך ורק בחיפוש משהו אכיל, אף-על-פירכן היו יהודים פעילים בתנועת המרי הבינלאומית מחילתה, קשה להבהיר לאדם מבחוץ מה פירושו של דבר.

צריך היית למצוא את הכוח הנפשי כדי להתחזק לחשוב מעבר לאושביץ, מבלי שתהיה לך תקווה ממיתית להישאר בחיים לאחר אושביץ, ואז צריך היה המול לזמן לך חברים בעלי דעות דומות, אלו היו התנאים המוקדמים לכך שתמצא בעצמך את הכוח להחליט לגלות התנגדות לכוחו הכליכול המופנן של ה"ס.ס.", אולם לכל אלה היה סיכוי, רק אם עוד נותר כך הכוח הפיזי לחשוב על אף הסכנות והרעב, סביר היה ביותר שתנאי זה יתקיים באדם שנשא חו העציר הגרמני, ופחות סביר מכל, באדם שנאלץ לחפור את המגן-דוד על חצד השמאלי של חזהו.

התנאי ההכרחי והבלתי-נגמנע שהוכרנו לאחרונה, הביא במישורין לאחת הפעולות של תנועת המרי, שנכון יותר לציין כפעולת הכנה: עבור אדם שזכה לאמונה של התנועה ושזיהה מוכן לתת לה ידו, צריך היה ליצור תנאי חיים נסבלים יותר, אם הצטמצמה פעילותה של הקבוצה בעזרה הדדית, איראפטר כמובן לדבר על אירגון פרי עליפי ההגדרה המוצעת לעיל.

לאדם שצורף למנגנון המחנה כבעל-תפקיד, קשה היה לסבול את הידיעה — כפי שכתב קארל לסלר — שבדרך זו או אחרת נמנית בסופו של דבר, על הגורמים או על הרוצחים שלא מרצון, כלומר, על אלה שעליהם ניסל לשרת את מפקדת המחנה, שאירגנה רצח כדרכים רבות ושונות.⁴³ ניתן היה להרחיק את ההרגשה הזאת שקשה כליכך לשאתה — המושג "בלתי נסבל" איננו ראוי לשימוש, כי באושביץ עברו את כל גבולות הטבע, אם השתדלת לבצל את אפשרויותיך בתור גלגל זעיר במנגנון הענק ורבי העוצמה, ולפעול נגד מנגנון זה, מניע זה פעל אמנם רק אצל יוצאי הדופן במידה זו או אחרת, ולא אצל שבויים משוללי-מעמד.

מעשיה של תנועת המרי באושביץ הפריכו את דברי חנה ארנדס אשר כתבה: "עם יצירת תנאי חיים בהם המצפון פשוט איננו מספיק עוד, והטוב איננו ניתן עוד להיעשות בשום אופן, מתרחבת שותפותם המאורגנת ביועין של כל האנשים בפעיהם של משטרים טוטאליטריים, ומקיפה אף את הקורבנות, והוסכת ע"י כך ל טוטאלית' פמש, ידוע לנו מתוך תיאורים נשנים, עד כמה נסתבכו עצירי מחנות-הריכוז בפשעים שהיו במקורם פשעי ה"ס.ס.", בכך שמסרו לידיהם, לידי פושעים פליליים, עצירים פוליטיים, יהודי הגיסאות ומחנות-ההשמדה — תחומי נרחבים במנגנון רע"י כך חשפו אותם לקונ-

פליקס חסר הפתרון. לשלוח את ידידיהם אל המוות, או לסייע לרציחתם של אחרים בלתי מוכרים להם במקרה. וכאן אפילו אין זה גורם מכריע שהשנאה מוססת מתאשמים האמיתיים (כמובן שהקאפוס שנואים היו עוד יותר מה"ס.ס.), אלא התבטל ההבדל בין תליין לבין קורבנו, בין אשם לחף מפשע.¹¹

אף אם יכולה חנה ארנדט להביא דוגמאות רבות לחיזוק היזה זה, גם באושביץ והפרכה תקיפותה המחלטת. לא מעט עצירים באושביץ (ובודאי אף במחנות השמדה אחרים. אולם זאת אין להוכיח), ניצלו את האפשרויות והכוח שהרענקי להם ע"י מפקדת המחנה, בצורה אחרת מאשר חזו אנשי ה"ס.ס. ע"י כך השיגו למשל, שפסקה הזרקת הרעל היומית לבלתי כשרים לעבודה.¹² רוסן טיורר הסכות של הקאפוס.¹³ הסרדוניהם של המלשינים מהמחלקה הפוליטית נבלמה והגררעים שבין משתפי הפעולה הרעברו בתחילת 1944 למחנה אחר.¹⁴ הם אירגנו פרשנות של בריחות, הם השתדלו ולא בלי הצלחה, להפיק תקווה ולחזק את רוח העצירים. הם סיפקו לעולם החיצוני ידיעות על ההשמדה ההמונית, מה שהביא בסופו של דבר, לעיכוב ההשמדה עצמה, ואם גם יביאו דוגמאות רבות לכך שעצירים בעלי כוח שלטון, מוכנים היו ברצון לפעול לחיזוק זרועה של ה"ס.ס. ואם גם יעידו מיסמכים על כך שאחרים הוכרחו לפעול נגד רצונם, ברוח משסיהם, כי רצון החיים הראשוני דחף אותם לכך והם לכדם לא מצאו מוצא, העובדות המורמזות בקצרה לעיל, מפרוכות טענה זו, שההבדל בין התליין לקורבנו נעלם בדרך-כלל, הפרכת טענה זו נראית לי בעלת חשיבות גדולה, לא רק להצלת כבודם של אלה ששילמו בחייהם על המאמצים, אלא אף לנסילת תוקפו של פסימיזם משחק.

אם רצית להגן על כוודים, באמת לא היה מפלט במקרים רבים מהדילמה שעליה הצביעה חנה ארנדט. ודווקא תחת השפעתה של פרובלמטיקה טראגית זו, גדל אצל אחדים האומץ ליסול על עצמם את המשימה הקשה והמסוכנת הרבה יותר, לעזור לא לידידים בלבד, כי אם לפעול לטובת כל העצירים, אמנם התוצאות לא מיד נראו לעין על מנת שיעודדו, כפי שזה עשוי היה להיות במקרה שעלה בידך לחלץ ידיד ממסלוח שנועד לתאריהגאזים, אך התצדקה לפעולה כזאת הייתה חד-משמעית לאין ערוך יותר מאשר באותו מקרה שבו, במקום הידיד, הוכנס לרשימה שמו של פלוני אחר שנועד למות בתארי הגאזים.

עשיתי כזאת ואף כזאת, אם מותר לנתח לאחר מעשה רגשות ומניעים, אני — כאשר עזרתי למישהו להיכנס ליחידה "טובה", למרות שידעתי שע"י כך נחסם המקום בפני מישהו אחר, אולי הצדקתי בפני עצמי פעולה זאת בכך שאמרתי: זאת נעשתה למען נוכל לפעול יחד ביותר יעילות למען הכלל.

לכל עזרה וסולידריות עם ידידים היו סייגים. רוג'ר אבדה מתאר אותם: "ללא ספק קיימים היו גבולות בתחום הסולידריות ומחנות-המוות לא היו ממשיכים להיות מה שהיו באמת, לו יכלה סולידריות יושביהם להתקיים ללא סייגים." בגבולות המורים אלה נוצרו תבעיות האיומות אותן תארה חנה ארנדט, אשר הכריחו את האדם שלא להיעצר בפעולות הסולידריות.

רוג'ר אבאדה השתייך לקבוצת מרי צרפתית בעלת נטיות שמאליות. בדצמבר 1942, כאשר איחד התנועות טרם הפך לאירגון בינלאומי, יצר במחנה הראשי מגע עם בעלי דעות דומות, הוא כתב על כך: "אירגון כבר היה קיים. הוא היה מורכב מעצירים

מדידות ובריחות באושיבין

אוסטריים וכלל אף גרמנים ומעט פולנים.⁵³ לאירגון היו אף קשרים עם יהודים, אשר השתתפו בפעולה תוך גילוי יוזמה ומשמעת.⁵⁴ רוג'ר אבאדה אינו מזכיר אותם, כנראה שהוא ורעיו הצרפתיים לא ידעו אודותם. לגבי היהודים, כל פעילות בתחום זה הייתה מסוכנת ביותר, קיום מגע עם יהודים היה גזקף ע"י מפקדת המחנה לזרבת ה"אריים" והיה הרה תוצאות. לכן הצטמצם כל קשר עם יהודים למינימום ההכרחי. המגע עם הקבוצה הצרפתית של אבאדה קם ע"י האוסטרי — רודי פרימל, שמכחינה לשונית הביא עמו את הקשרים הטובים ביותר לכך. איחוד אירגון זה עם קבוצות פוליטיות בעלות נסיון ורבות השפעה, שמרבון היה בבניין החלים, הביא להקמת האירגון הבינלאומי שכלל אח"כ בני לאומים אחרים.

לאחר תבוסת צבאות גרמניה בסטאלינגרד, הנדילה מפקדת המחנה את מיכסת העצירים שהוצבו בתעשיית החימוש. מתוכנן של פקודות המרכז מתברר איזו חשיבות יוחסה להצבה זו. התוצאה התגלתה הייתה, שבין תפקידיה של קבוצת המאבק היה יותר משקל באירגון חבלה שיטתית במפעל החימוש. זו הייתה פעולה מסוכנת גם לפי המושגים של אושיבין. כל נסיון לחבלה שנתגלה, היה חתום בהכרח במוות. ה"ס.ס." הרחיבה את מושג החבלה באופן שרירותי. לוצר מרקוביץ מספר, שחברו למאסר — טושני שניידר, עונה בינואר 1945 במחנה העבודה בלכהטר, והוצא להורג בפומבי, מפני שנטל לעצמו חתיכת תיל שהייתה מונחת על הריצפה במפעל החימו בו עבדו העצירים. טושנישניידר רצה לקשור את נעליו בחוט תיל כי שרוכים לא היו בנמצא. אומן גרמני הרגיש בכך ורשם את מספרו. על סמך הודעתו הוצא גורדין מוות על טושנישניידר, על יהודי אחד מידון שעזר לו בכך ועל הקאפו של פלוגת העבודה שלו — צעיר צרפתי שהתיר "חבלה זר".⁵⁵

למרות כל זאת המשיכו לעסוק בחבלה רצינית וזיא נשאה פרי. כך כותב רוג'ר אבאדה כי ב"DAW" (מפעלי חימוש גרמניים) ירדה התפוקה עד תחצי תוך חודשים מספר. לאחר שהופעלה שם חבלה שיטתית,⁵⁶ על הצלחת פעילותה של פלוגת הנשים שעבדה בבית"ח לתחמושת של מפעלי "אוניון", מצביעות תלונות שהתקבלו יום-יום, כפי שמעידה תרזה שאסינג. תלונות אלה מעידות על כך שרימונים שיוצרו במפעל לא התפוצצו. אף מכוונות יצאו לעתים הכופות מכלל פעולה עקב ליקויים.⁵⁷ במחנה העבודה לאורח"ה היטה בו תרעסקו העצירים בייצור תותחים במפעל המתכת א.ג. דיסלדורף, מצאו העצירים שעבדו במשרד הטכני, אפשרות לחבל בטנגנון התותחים לאחר שאלה כבר עברו את הביקורת. כך ניצלו העצירים מהחשד שהם שגרמו את הנזק.⁵⁸

אף במפעלי בונה של IG FARBEN ניהלו חבלה. התקרית שקרתה שם מוכיחה שלחבלנים היו כוונות מרחיקות לכת ביותר. ליקויים במרכז החשמל של המפעל עוררו יום אחד את החשד שתינתן פה חבלה. בשעת בדיקה נערך אף חיפוש בצריף (מס' 52) בו שוכן הקאפו הראשי של הפלוגה להנחת הכבל, ונתגלה נשק, כפי שכתב אלי ויזל. הקאפו הראשי האהוב על כולם — הולנדי בשם יופ ואן-שלר, שקומתו בגובה של כמעט שני מטר, עונה ונעלם לאחר-מכן.⁵⁹ מספר רב של פעולות חבלה שהייתה להן השפעה רבה, לא הונצחו בספרות שהגיעה לידינו. הנהגת אירגון המרי דאגה לכך שאלה המוכשרים והמוכנים לקבל על עצמם פעילות מסוכנת זאת, יוצבו ביחידות המתאימות. אין פירושו של דבר שפעולות חבלה התנהלו רק במסגרת האירגון בלבד.

אנשים לא מעטים, אשר מעולם לא באו במגע עם האירגון ולא ידעו דבר על קיומו, פיתחו יוזמה בשטח זה, כי רעיון התכלה מצד עצירים שעבדו מתוך כפיה בשביל החימוש הגרמני, ממש התבקש מאליו.

הרבה יותר מאשר פעילות בלתי נתפסת זו, התפרסם נסיון מרי שאפשר להעריכו יותר כמעשה יאוש: התקוממות חלק היחידה המיוחדת ב־7 באוקטובר 1944, סביב מרידה זו נוצרו אגדות.

מרידה זו מוכיחה שרעיון המרי הצליח למצוא לו אחיזה אפילו ביחידה המיוחדת, למרות הדסוראליזציה ששלטה ללא ספק בקרב אותם אומללים, עליהם נישל לשרוף ימים גוויית לאין ספור, ואשר — בתור יודעי סוד — ציפו ללא ספק למותם הבטוח.

ה־ס.ס. בחרה בדרך־כלל ליחידות העובדות במשרפות, יהודים צעירים וחזקים שהוצאו מתוך המשלוחים שזה אך הגיעו ונבחרו כבר על הרצף. כך לא יכלו חברי היחידה המיוחדת לבוא במגע עם המחנה, אם לא חיששו דרכים אסורות כדי להקים את הקשר. גרמנים ופולנים נתמנו בתור קאפוס בשמונה המחלקות של היחידה המיוחדת (כל אחת מן היחידה משמרת יום או משמרת לילה בכל אחת מארבע המשרפות). מלבדם נמצאו גם כמה רוסים בפלוגת המחנה, בניגוד לגרמנים ולפולנים, הללו לא טילאו תפקידים ונלקחו לעבודה כמו היהודים. לאחר הרחבת היחידה המיוחדת, דבר שבוצע באביב 1944, תוך ציפיה למשלוחים ההונגריים המוגברים, נמסר תפקיד הקאפו גם לידי כמה יהודים, הללו מנו שנים־עשר תריסרים, מוצאם היה מפולין, צ'כוסלובקיה, יוון, הונגריה ורומניה. דב פסחוביץ זוכר שחיה שם גם יהודי הולנדי.

אלה שלא רצו ללכת כצאן לטבח, כאשר יעלה בדעת ה־ס.ס. להחליף את אנשי היחידה המיוחדת בחדשים ואת הוותיקים ימית בגאווה, באו בקשר עם אירגון המרי שבמחנה, הם מסרו לידי האירגון חפצי ערך ותחפושות. אותם יכלו להשיג ללא קשיים מיוחדים בתאיהם הלבשה.

מקורות שונים — ללא כל קשר ביניהם — מציינים את קמינסקי כמחזמהגב בהכנות להתקוממות. בקיץ 1942 הוגלה כיהודי מביאליסטוק לאושביץ, הוצב ביחידה המיוחדת וב־1944 נחמנה קאפו במשרפה מס' 1, דרכו עבר הקשר עם האירגון הסודי שבמחנה, פסחוביץ אשר היטיב להכיר את קמינסקי, מתאר אותו כבן 30–40, קטן קומה ובעל אינטליגנציה גבוהה מהממוצע.⁹⁰ המארגן לא זכה לראות בהתפרצות הסדר, הוא נורה קודם לכן ע"י ה־ס.ס. אשר הצליחה לגלות משהו מתוכניותיו. לחברי היחידה המיוחדת נאמר שהקאפו שלהם הוצא להורג יען כי התכוון לרצוח איש ס.ס. אלה ששרדו מתיחידה חשדים בקאפו הראשי — הפולני מייטק טוראבה, כי הוא אשר גילה ל־ס.ס. את תוכניותיו קמינסקי, זמן קצר קודם לכן הכניסו קמינסקי בסוד תוכניותיו, כי חשב שניתן לסמוך עליו ולזכות בחמיכתו. למייטק היה שם לא רע בין הפולנים.⁹¹ אך היהודים שהכירוהו מתיחידה המיוחדת, העריכוהו כאנטישמי פרע אשר לא נרתע אף מהלקאת יהודים הכפופים לו והמתתם.⁹²

בהכנת המרידה היה פעיל גם קצין יהודי מיוון, כפי שכותבים, אדוארד דה־יוניג.⁹³ והן אלברט מנשה⁹⁴ ללא כל קשר ביניהם. הוא מזכיר בשם אררה מלריסה או אלכסנדר הריירה, פסחוביץ זוכר שיווני אחד שהיה אינטליגנטי במידה בלתי

רגילה, השתתף בהכנות למרידה, אף הוא הוסת בידי ה'ס.ס. בשעת נסיון לברוח עוד לפני פרוץ המרד.

הפולני טדיאוש יואכימובסקי, אשר שימש סקיד במחנה הצוענים ועקב תפקידו בא במגע עם חברים בולטים ביחידה המיוחדת, זוכר יהודי בשם לבקוביץ, מפיו שמע על תוכניות למרד עוד לפני ה-7 באוקטובר. לבקוביץ היגר מלודו' לצרפת ומשם הובא לאושביץ.⁶⁰ ישנן ראיות המוכיחות שגם רוסים — שמותיהם אינם ידועים — גויסו לפעולות ההכנה. ססחוביץ אומר שהרוסים לא הוכנסו בסוד התוכניות כי אמנם נחשבו מהימנים אך הירבו לשמות והיה חשש מן יפספסו בשעת שיכרונם.⁶¹ מכיוון שבין חפצים אלה, שנשלחו אל תאייהגאזים, נמצא אף אלכוהול, יכלו אנשי יחידה זו להשיגו ביתר קלות. אנשי ה'ס.ס. התירו זאת.

אדוארד דה'ווינד זוכר שיחה שהתקיימה ממש לפני הפינוי, ובה נקב יהודי יווני בשם קאבלי — פרופסור לספרות באוניברסיטת אתונה — בשמותיהם של יהודים יוונים שהשתתפו באירגון ההכנות למרד. דה'ווינד רשם את השמות: ברוך, בורדו, קרסו, ארדיטה, יכין. קאבלי אמר שאף הוא עצמו שירת מסך שנה ביחידה המיוחדת ולכן הכיר את הנסיבות המדייקות.⁶² בהקשר לזה נמסרו אף שמותיהם של שני צעירים יהודיים מפולין: ורובל ויענקל הגדלסמן. שניהם נכלאו בבונקר, שלושה ימים לאחר המרד, יחד עם עוד 12 חברים, ועזבו שם עד מותם.⁶³

בתור חשפלאי היתה לפולני הנריק פורבסקי גישה למשרפות, כי מתפקידו היה לספל ברשת החשמל שם. הוא שימש כמקשר בין עצירי היחידה המיוחדת לבין הפולנים שבתחנת תנועת המרי של המחנה. כפי שמסר לי, בפעם ראשונה דיברו איתו קמינסקי ושני יהודים יוונים ששמותיהם אינם ידועים לו, באוגוסט 1944, אודות ההתקוממות, וביקשו מסנו להודיע לתנועת המרי על תוכניות אלה ולהציע שיתוף פעולה.⁶⁴

עורכת יוסן אושביץ הראויה להערכה — דנוטה שך, מסתמכת על תעודות של מרכז תנועת המרי, שנשתמרו בידינו, ועל עדויות שנמסרו במשפט הס. היא נוקבת בשמות הבאים של מארגני ההתקוממות: זלמן גרדובסקי, יוסף ורשבסקי, יוסף דרזינייסקי, איזיק קלניאק, לייב לגנסוס ולייב פאנוש.⁶⁵ ההסבר הסביר לגבי השמות הנקובים הוא, שייתכן וקבוצות שונות ביחידה המיוחדת עסקו בהכנת המרד.

רציון ההתקוממות אשר יותר מתמיד היה פירושו החד-משמעי — מכירת תחמים ביוקר, גם במקרה זה היה קשור ברצון להביא לירידת העולם על מלוא היקפו של הפשע שבוצע ע"י הנאציזם-אליטריאליזם. איש לא היטיב להכיר פשע זה מאלה שהוצבו במרכזו של מנגנון ההשמדה. אותה קבוצה שהכינה את המרד, הסמינה קודם לכן, באדמה ליד המשרפות — כתב"ד, רשימות ותיאורים אודות ההרג ההמוני בגאזים. מיסמכים אחרים הוצאו כעבור שנים ממחבואם, הודות למאמציו העקשניים של הנריק פורבסקי.⁶⁶ אירגון המרי הבינלאומי במחנה-הראשי, לא ראה אפשרות לתמוך בהתקוממות של היחידה המיוחדת, ע"י כך שיארגן מרידות בעת בעונה אחת גם במחנה-הראשי וגם בבירקנאו. עצירי היחידה המיוחדת פעלו תחת לחץ של זמן, אולם במחנה בסתיו 1944, לא היתה הפרספקטיבה נואשת במידה כזאת שתצדיק העמדת הכל על קלף אחד, לכן, לקראת סוף אוגוסט, העביר הנריק פורבסקי את תשובת המרכז לקמינסקי. היא נמסרה לו מפי יוסף צירנקביץ' באמצעות מתווכים. כפי שנזכר פורבסקי לאחר-מכן, תוכנה היה: כל יתנו לדברים להגיע בשום פנים לידי ההתקוממות. קמינסקי הזעיק שוב את שני

היוונים שהשתתפו כבר בדיון הראשון, אלה היו מוכנים להעמיד הכל על קלף אחד, על אף התשובה כי דינם נחרץ אם כך ואם כן.¹²

לחץ הזמן ביחידה המיוחדת התחזק עקב גמר המתתם בגאוזים של המוני היהודים ההונגריים ורציחתם של יושבי גיטו לודז' שבאח בעקבותיה. היחידה המיוחדת הורחבה לשם ביצוע פעולות השמדה רבות-היקף אלה. פסחובין מסיב לזכור שמניינה המירבי של היחידה הגיע אז ל-952 עצירים.¹³ לפי הנסיון שנרכש, היה על היחידה המיוחדת להביא בחשבון שתחוסל. בספטמבר הוכלו כבר 200 מאנשי יחידה זו למחנה-הראשי ושם הומתו בגאוזים. סופם לא נעלם מידעת חבריהם, למרות כל נסיונות ה-ס.ס. לשמור על סודיות.

המרד לא פרץ כפי שתוכנן, בעת וכעונה אחת בכל המשרפות. בשבת ה-7 לאוקטובר, הודיע מרכז תנועת המרי למקשרים ביחידה המיוחדת, שמפקדת המחנה המתכננת את השמדת העצירים הנותרים של היחידה שמניינה היתה באותו יום 663, לזמן הקרוב ביותר. אסיר פילי גרמני, שהיה קאפו במשרפה מס' 3, שמע על תוכניות ההתמרדות. מכיוון שרצה להודיע על-כך ל-ס.ס., פרץ המרד במשרפה זו לפני המועד שנקבע והקאפו הומת. אחר-כך לא היתה אפשרות לסגת. אל המרד הצטרפו אחר-כך גם אותם עצירים אשר עבדו במשרפה מס' 1, עובדי המשרפות מס' 2 ומס' 4 לא מצאו הזדמנות להצטרף למרד. המתמרדים פוצצו את משרפה מס' 3 וברחו. אולם בירי ה-ס.ס. עלה לדבא את המרד ע"י שפיכת דמים. לא נודע על איש מהבורחים ששרד בחיים. ביום הבא דיווחו לשירות העבודה של בירקנאו על יחידה מיוחדת המונה 212 עצירים. נוסף לאלה שיכלו לברוח ונדרפו אח"כ ע"י ה-ס.ס., נורו בחצר המשרפה מס' 3 עוד 200 עצירים.¹⁴

משמעותו של המרד, למרות סופו רווי הדמים, היתה גדולה מאוד לא רק בכך שמשרפה אחת פוצצה והוצאה מפעולה, ושלושה אנשי ס.ס. אונסרשפיהרר (רודולף ארלר, וילי פרוה ויוזף פורקה) נהרגו ואחרים נפצעו. "מרד זה הוכיח לחברים-לגורל הלא-יהודים שבאושביץ, מה מסוגלים לעשות יהודים", כותב ברוב גאווה ישראל גוטמן שהשתתף בחברות אבק-שריפה לפלוגה המיוחדת.¹⁵ אנה נובאק שהועברה כבר באוקטובר 1944 מאושביץ למחנה-עבודה שלא השתייך למכלול מחנות זה, מספרת על הרשם שעשתה מידה זאת מרחוק. רופאת העצירים סיפרה לנובאק ולחילים אחרים, שבאושביץ פוצצה משרפה. "דומה כאילו סולק הפחד, כאילו גבהה גם קומתנו", כותבת נובאק.¹⁶

בימים האחרונים שלפני הפיגור עוד הקימה מפקדת המחנה עמודי תליה. הקורבנות האחרונים אשר נתלו לעיני חבריהם שהתייצבו למיסדר, היו חברי תנועת המרי.

ב-6 בינואר 1945 ניתלו בפומבי במחנה, הנשים היהודיות הצעירות — רוזה רובושה, אלה גרסנר, טרסקה ורגינה (שמות המשפחה של האחרונות אינם ידועים). באמצעות מלשינים רע"י עיגריים הצליחה ה-ס.ס. לוודא שהן הבריחו את אבק-השריפה מבית החרושת לתחמושת "אוגיין" ושבו השתמשה היחידה המיוחדת בשעת המרד.

ב-30 בדצמבר 1944 הורכב בפעם האחרונה במחנה הראשי, מצולע על גבי יתדות שעמד לשמש גדרום, לאחר ש-קבוצת המאבק — אושביץ¹⁷ פעלה למעלה משנה וחצי, הצליחה מסקדת המחנה לתפוס אחד מארבעת מנהיגיה, אם כי לא ידעה את זהותו. הווינאי שטרם מלאו לו 29 שנים — ארנסט בורגר, הוצא להורג יחד עם ארבעת חברים נוספים — שני פולנים ושני אוסטרים, בני שתי האומות שמקירבן יצא סגל ההנהגה

של תנועת המרי, עמדו מאוחדים תחת הגדרום. הם מתו כשקריאות קרב על שפתיהם, בגללן הוכו כאשר חבל התליה כבר היה מונח על צווארם.

מה שקדם להוצאה להורג האחרונה במחנה הגברים, זורק אור על המשימות אותן נטלה על עצמה תנועת המרי, כשעה שהחיות הרוטות התקרבה וקיצה של אושביץ היה צפוי, קץ אשר לא ידוע היה אם פירושו פיגוי או חיסול. העצירים שהובאו מטאדאנק לאושביץ סיפרו שבשעת פיגוי סחנה הרכה בוילי 1944, השתחררה אנדרלמוסיה בה נקל היה לברוח. אף-על-פי-כן הגיעו רוב העצירים שיובילום הלאה. ההנהגה ביקשה למנוע הישנות מקרים מבישים כאלה. אגב התכתבות עם תנועת המרי הפולנית אשר מחוץ למחנה, הגיעה ההנהגה למסקנה שבשעת פיגוי אושביץ ישיגו האדם פעולה בין הפארטאזאנים הפולנים שבסביבה ותנועת המרי שבמחנה, בדרך הסובת ביותר, אם ההנהגה תועתק החוצה. באוגוסט 1944 הוכנה בריתה. עמדתו אז לברוח יחד עם ארנסט בורגר, נאלצו לדחות את הבריתה.⁹⁰ כעבור זמן קצר הועברתי למחנה-החוף נויגאמה ויצאתי מהחשבון. ב-27 באוקטובר הסתיימו ההכנות המחודשות לבריתה. הפעם עמד בורגר לברוח עם ארבעה פולנים. הם „קנר” לצורך הבריתה שני אנשי ח.ס.ס. מפלוגת התובלה. העצירים היו צריכים להתחבא בארנוים אותם יסיעו שני נהגי ח.ס.ס. עד לנקודת המרוחקת 7 ק"מ מהמחנה. מקום שם ציפו להם הפארטיואנים. אחד הנהגים היה בוגד ובמקום אל החופש, הוטעו החמישה אל הבונקר. כאשר חשו במתרחש, בלעו רעל שהיה מוכן עמם. ח.ס.ס. ציוותה לשאוב מיד את הרעל מקיבתם כי רצתה לעמוד על רקע בריתה יוצאת-דופן זו. שני הפולנים — זביגנייב ריינוד (פסל מקראקא) וציסלאב דוזל, מתו לפני שהספיקו לענוחם. אף נקודת המפגש עם הפארטיואנים נתגלתה ע"י הבוגד — אנשי ח.ס.ס. התנפלו עליהם והם נורו. בין המתים נמצא אף קוסטק יאגילול שברה מאושביץ ארבעה חודשים קודם לכן. לבסוף הלשין אותו איש ח.ס.ס. אף על שני האוסטרים שסייעו לרכוש את לב אנשי ח.ס.ס. מפלוגת התובלה, לחנכן ולארנן את הבריתה — רודי פרימל וייקרל וסלי.

במכתבי קבוצת המאבק אל המרכז אשר בקראקא, שנשמרו בידיו נאמר: „דחוף מאוד! עפ"י המידע המוסמך ביותר שבידינו, ביחס לחמישה הכלואים בבונקר, הגיעה לברלין התביעה האלחוטית של המפקד (כר) לנקוט באמצעי הרתעה ולדון את כל החמישה למוות על נסיון לברוח. על הסתת חברי ח.ס.ס. לברוח ועל קשר עם הפארטיואנים. ידיעה זאת סודית ביותר, והכרחי לדעתנו, למען הצלת חיי החמישה, להעביר החודעה הבאה: 'באושביץ צפויים להוצאה להורג עצירים אחדים — פולנים וגרמנים — שהטאם היחיד הוא נסיון לברוח. הם הינם קורבנות הפרובוקציה של איש ח.ס.ס. הגרמני-רומני — ויקטור רות, אשר הסית אותם לברוח כדי שיוכל למסור לידי שלטונות המחנה קורבנות דמים חדשים'. צרפו הצעת חנינה בצורה הנראית לכם.”⁹¹

כל המאמצים היו לשווא. ההוצאה להורג נדחתה אמנם לזמן קצר, אך לא תצליחו למונעה. יום אחד לפני כניסת השנה החדשה, הונחו עניבות התנק על צווארי האוסטרים — ארנסט בורגר, רודולף פרימל ולדוביג וסלי, יחד עם חבריהם למאבק — הפולנים ברנרד סבירצינה ופיוטר פיאסי.

ע"י המעצר של החמישה ב-27 באוקטובר וההוצאה להורג נערף ראש תנועת המרי, כפי שקובע אויגן גרנייר, צרפתי אחראי במסגרת האירגון על הקבוצה הצרפתית.⁹² אולם

רוח תמרי לא נתקתה. לאחר הפינוי הועברו עצירי אושביץ למחנות אחרים. בקרב הנועות המרי שבמחנות אלה אנו פוגשים בשלב האחרון, גם אנשי אושביץ אשר הביאו עמחם את נסיונם הרב.

הערות

1. ניתן לקבוע תוך אפירות של טעות קטנה, את מספר האנשים שהובאו לאושביץ וקיבלו שם מספרי עצירים. מנינם — 405,000. על אלה נוספים כמה רבבות שצוינו בשנת 1944 ככשרים לעבודה הוכנסו ומנית לאחת הגירות של בירקנא. עד שהועברו שם למחנה-עבודה (במידה שלא מהו קודם לכן או נפלו קורבן לסלקציה נוספת), אולם לא הוטבעו מספרי עצירים. האומדנים מהפלגים — כמה אנשים נפטרו מיד עם הגיעם לתא-הנאצים, מהלימונים ביניהם נעים בין מליון ורבע לארבעה מליון.
2. הודעת דב פסחוביץ למחבר מה'14 במרץ 1968.
3. פרוטוקול מסי רודולף הס בגירנברג ב'14 במרץ 1946 מס' 1210.
4. „מכתבים מליצנסטדט“, הוצא לאור ע"י יאנוש גומקובסקי, אדם רוטקובסקי וארנסט אסל, הוצאת פרידיך מידלהאובה, קלן 1967.
5. עדות במשפט אושביץ הראשון ב'29 במאי 1964.
6. כאשר הודיע אדם במחנה-הראשי על מקרה סתלת, נערכת סלקציה באמבולנס של בלוק 28. בה החליט רופא ה'ס.ס. מי ייתקבל לטיפול בבניין החולים, מי יישלח חזרה למחנה כבויא או כחולת קל, ומי ימות כבלתי צפוי לחיות בקרוב כשיר לעבודה. רק אחרי אביב 1943 ויתרו על סלקציה קבלה זו.
7. עדות הנאשם יוחי קלר במשפט אושביץ הראשון בפרנקפורט.
8. עדות במשפט אושביץ הראשון מה'11 ביוני 1964.
9. ב'8 בספטמבר הועברו 5,006 יהודים מטלוינסטאט לאושביץ ושוכנו בגיזרת המחנה ב'2/ב בבירקנא. טענותיהם לא נגזו, המשפחות לא הופרדו, הם לא הוצבו ליחידות עבודה ויכלו לכתוב לקרוביהם. בדיוק שישה חודשים לאחר-מכן, הובלו 3,791 העובדים מתנה-המשפחות אל תא-הנאצים, לאחר שסחו מהם 1,140 איש במשך מחצית שנה זו, ר'57 הועברו לגיזרה אחרת של המחנה, שם נמלטו ממנה בנאצים. ע"י צעד זה ביקשו לבטל את חוקן של שמושה על רצח המוני באושביץ.
10. עדות ארטו דב קולק במשפט אושביץ הראשון בפרנקפורט ב'30 ביולי 1964.
11. טרי בראד כתב ביוני 1954, בשבי האנגלי, דו"ח על אושביץ.
12. רשימות. נערכו ב'26 בספטמבר 1945 במשטרת המדינית בווינה Staatspolizei.
13. ראש רשימת רופא המחנה — יוחי פאול קרמר — ביומו מה'24 באוקטובר 1943.
14. „Les Jeux de la Mort et de l'Espoir“ מאת בולבק, הוצא לאור ע"י „Amicale des Anciens Deportés Juifs de France“ פריס.
15. עדות במשפט אושביץ השלישי ב'16 בינואר 1968.
16. „חיים בשדמות המוות“ (Leben auf dem Acker des Todes) מאת אוסקר בלר, הוצאת ד"ר, ברלין (מורה) 1962.
17. מפעלי „אניק-חורל“, נאלצו לפנות בספטמבר 1943 בית-הרושת למצחים מהקוקו, הוא הועבר לאושביץ.
18. „בגיהנום אושביץ“ (In the hell of Auschwitz) מאת יהודית שטרנברג-נומן, Exposition Press, ניו-יורק 1963.
19. ד"ר זקן זקסלר היה רופא צבאי סולני בדרגת סייגור, הוא נתמנה כרופא עצירים ראשי בבניין החולים לגברים בבירקנא, נהג באכזריות בעצירים והשתתף אף בצורה פעילה בסלקציות.
20. הודעה אלכס רוזנטשוק אל המחבר מה'19 באפריל 1968.
21. הודעה דב פסחוביץ אל המחבר מה'14 במרץ 1968.
22. ב'14 ביוני 1940 הובאו 728 פולנים לאושביץ, הם היו העצירים הראשונים במחנה חדש זה.

מרידות ובריחות באושוויץ

- לפניכן, בי"ט במאי, הועברו 30 אסירים פליליים גרמניים מוכנהאוזן לאושוויץ, שם עמדו לקבל תפקידים.
23. ד"ר ברונו בורגוביץ.
24. במשך חיום הוצבה שרשרת המספרות הגדולה שהקיפה בפעול רחב את המחנה, בתחום שרשרת זו נמצאו טרביט מקומות העבודה של היחידות.
25. אסירים פליליים שנענשו כבר פעמים רבות קודם לכן, נכלאו במחנה הריכוז, הם ענדו תווית ירוקה תחת המספר האישי.
26. עדות אלכס רחנשטוק במשפט אושוויץ הראשון בפוקפורט בי"א לאוקטובר 1964.
27. כ.א.טוציאלר, סוחר אנשים שהובאו למחנה הריכוז כי לא עבדו בעבודה קבועה, או עזבו במשך הזמן את מקום עבודתם וכו'.
28. יוסף הובנר תועתק בסתר והוכרז מתוך המחנה — ראה הערה 26.
29. חוס שאראסטר לבחלר (Ein Trauma, der nicht entfurber ist) מאת היינץ בדנרט, הוצאת פאול ליסט, מינכן 1967.
30. בי"א בנובמבר 1943 סועבר ספקדה הראשון של אושוויץ, ס.א.א. אוברשטורטמבסהרר רודולף הם אל המנהלה של הלשכה הראשית של משק ה.ס.ס. (S.S.-Wirtschafts-und Verwaltungs-upteme) לברלין אורניבורג, את מקומו הוסס ס.א.א. אוברשטורטמבסהרר ארתור ליכטנשטל.
31. עדות במשפט אושוויץ הראשון בי"א באוקטובר 1964.
32. תנועת המרי במחנה הריכוז אושוויץ מאת קויטיר' סמולן, מחברות בינלאומיות של תנועת המרי — רבעון להיסטוריה שנה ב' מס' 3 — יולי 1960, וינה.
33. בריחות עצירים ממחנה הריכוז אושוויץ מאת טריאט איבסקי ב. מחברות אושוויץ מס' 7 Wydawnictwo państwowego Muzeum w Oswiecim 1964.
34. שבויי סלחמה סובייטיים במחנה הריכוז אושוויץ מאת אנזי ברנהובר, ב. מחברות אושוויץ מס' 4 Wydawnictwo państwowego Muzeum w Oswiecim 1961.
35. מכתבי תנועת המרי, נכתבו ע"י סטניסלאב קלדיינסקי.
36. "Human Behavior in the Concentration Camp" (התנהגות אנושית במחנה הריכוז) מאת אלי א. סהן, נורטון, גרינורק 1953.
37. הדעת מאכס קסנר אל המחבר מה"ע במרץ 1968.
38. הדעת קארל דובסקי אל המחבר מה"ע 11 ביוני 1968.
39. בשם "קנדה" כינו הצרפתים בהם נאספו ומיינו חספי היהודים שהוגלו, הביטוי התכוון לבטא סמליה ללא נבול והיה מקובל על הכל.
40. "אסירי הפחד" ("Prisoners of Fear") מאת אלה לינגסדייגר, הוצאת הרברד ושות', לונדון 1958.
41. "בית המדרש למות" (Die Todesfabrik) מאת אוטה קראס ואריך קולקת, הוצאת קונגרס ברלין (מורת) 1957.
42. תנועת המרי במחנה הריכוז אושוויץ מאת קויטיר' סמולן, מחברות בינלאומיות של תנועת המרי — רבעון להיסטוריה, שנה ב' מס' 3, יולי 1960, וינה.
43. תצלומים אלה צולמו ע"י העציר של היהודה המיוהדת — פיינצילברג (שהיה עצור באושוויץ תחת השם ינקובסקי) ולא ע"י דוד שמואלבסקי כפי שנאמר בטעות בספרות המקצועית. שמואלבסקי סייע רק לכך שפיינצילברג יוכל לעשות את הצילומים.
44. אושוויץ — 1940-45 מאת קויטיר' סמולן, הוצאת Panstwowego Muzeum w Oswiecim.
45. אושוויץ — ד"ר עובדתי מאת לוצי אדלסברגר, הוצאת לסנר, ברלין 1956.
46. מוזלמן' כונה בעגה המחנה, עציר שנחלש מבחינה פסיכית ופזית במידה כזאת, שרבות מהתגובות האנושיות התקינות לא פעלו בו עוד.
47. חופשה בחלדה ("Ferien am Waldsee") מאת קארל לסלר, גוסט שריסטן, באול 1956.
48. "יסודות השלטון הטוטאלי" מאת חנה ארנט Elements totaler Herrschaft פרינקפורט 1958, K. Uropäische Verlaganstalt.
49. עצירים יכלו להוכיח באביב 1943 לרופא המקום של ה.ס.ס. (SS-standortarzt) ד"ר אדוארד חירק, שרופא המחנה פרידריך אנטרס, הרג בוריקות פאנול לא רק חשוכי מרפא כפי שטען.

הרמן לנגביין

- הממונה עליו. אלא אף סתם חולים בבית הריכוז, שלא הבטיחו לחזור עד מהרה לכוסר עבודה, אז המסיק הרופא המקומי את ההפתות הסדירות בבניין החולים.
50. עקב התערבות העצירים אצל המפקד החדש – ארתור ליבנהאסל, הושג בסוף 1943 שימנה לראשונה זקן-מחנה, אדום (על עצירים פוליטיים נגזר לעבוד במחנה-הריכוז או אדום) במחנה הראשי, וכן מינויים של עצירים פוליטיים לתפקידים אחרים. ע"י כך ניתן היה לרסן חלקאת בעלי התפקידים שמבין העצירים.
51. באותה התערבות של העצירים אצל המפקד ליבנהאסל, הושג גם שהמלשינים המסוכנים ביותר של המחלקה הפוליטית, הועברו בתחילת 1944 למחנה-הריכוז פלוסנבורג.
52. "Amicale des Déportés d'Auschwitz" (ארגון המרי של מחנות אושביץ מאת רוניד אבארה Temoignages sur Auschwitz הוצא לאור ע"י "Amicale des Déportés d'Auschwitz").
53. כ"ל.
54. החל מסתיו 1942 היה סימון זיידוק (חינוך) פעיל סלא במסגרת האירגון בעמדת מנהיגות. החל מאותו זמן בערך, אף יוסף פורבר עבד בעיקר בבניין החולים, כמו גם סיופה ליכטמן, כל השלושה היו למני גלותם לאושביץ, חברים בבריגדה הבינלאומית בספרד.
55. המחנה הצדדי בלכתמר מאת פרנצק סיפר ב. מחברות אושביץ מס' 10 Wydawnictwo Pan-
stwowego Muzeum w Oswiecim
57. "Dans un Kommando de Femmes" (בפלוגת הנשים) מאת תרו שאסינג, ב Temoignages sur Auschwitz
"Amicale des Déportés d'Auschwitz" מריס.
58. דריונות של יורי קילקה ויאן פורגל, הופיע ב. מחנה הצדדי לאורחיה מאת טדיאוש איבאצקי ב. מחברות אושביץ מס' 10 Wydawnictwo Pan-
stwowego Muzeum w Oswiecim
59. הלילה (La Nuit) מאת אלי ויזל, Les Editions de Minuit מריס 1958.
60. הודעה סמבוביץ אל המחבר מה'12 במרץ 1968.
61. כך מספק לו הנריק פורבסקי, אשר הכירו היטב, תעודה טובה.
62. כך כתב אף פיליפ סילר ב'23 במרץ 1968 אל המחבר, שמיטק מוראבה הרב 30 יתורים מוהיחיה המיוחדת.
63. תחנה סופית ... אושביץ מאת א. דה'וינג, Republik der Letteren אמסטרדם 1946.
64. בירקנאר מאת אלברט מנשה, יצחק טאלתיאל, ניריווק 1947.
65. רשימות של טדיאוש יואכימובסקי ללא ציון תאריך, נשלחו אל המחבר ב'13 בספטמבר 1967.
66. ראה 65.
67. ראה 63.
68. יומן האירועים במחנה-הריכוז אושביץ-בירקנאר מאת דנוטה שם, ב. מחברות אושביץ מס. 8, Wydawnictwo Pan-
stwowego Muzeum w Oswiecim.
69. סכתב הנריק פורבסקי אל המחבר מה'11 באפריל 1968.
70. ראה 68.
71. המיסמכים הוטמנו ביולי 1944 ליד אחת המשרפות בתשתתפות הנריק פורבסקי, לאחר נסיונות הוררים ונשנים של פורבסקי, להשוף את המיסמכים, עלה בידו לבסוף, ביולי 1961, להשיג ביצוע הסידרה בהדרכתו. בשעת החפירות נמצאו המיסמכים במקום שהורה פורבסקי, אם כי חלקם כבר לא היו ראויים לקריאה.
72. ראה 69.
73. הודעה דב סמבוביץ אל המחבר מה'14 במרץ 1968.
74. ראה 69.
75. ראה 68.
76. אנשים ואפרי מאת ישראל גוטמן, ספריות-פעלים, ישראל 1957.
77. ימי נעורי הימים... מאת אנה נובאק, רובליט המבורג 1957.
78. בשם זה כינתה עצמה הנהגת תנועה המרי הבינלאומית.

מרידות ובריחות באושוויץ

79. יום לפני טועד בריחתו קיבלנו הודעה שאצל הפארטיזאנים, איתם קבענו מקום מפגש בקירבת המחנה, אירעו מאסרים. הבריחה הוכנה כך שעלי היה ללבוש מדי ס.ס. ולהוביל את צביוניים ריינוך וארנסט בודנר כעצירים של מחוץ למחנה.
80. ריינוך היה שם הפולני אשר הובא ליחידת "חשירות הרפואי של ה"ס.ס." בתור שרטם.
81. מחוץ "Materialy obozowego Ruchu 'Oporu partie'".
82. "ארגון המרי — חלק שני" (Organisation de la Résistance Deuxieme) סאת ארגון גרמנית ב" "Témoignages sur Auschwitz" בהוצאה Amicale des Déportés d'Auschwitz פריז.

activities of the underground movement in this particular ghetto. According to the author this was the reason for the lack of an armed fighting movement and of acts of armed revolt.

DAYS OF BLOOD — BUCHAREST 1941 — by Rabbi Tsvi Gutman

Rabbi Gutman, a veteran teacher and spiritual leader from Rumania, tells of the pogrom, held by the Rumanian Fascists in Bucharest in 1941. The Rabbi was jailed at the time, together with others, and both his sons were murdered.

REBELLIONS AND ESCAPES IN AUSCHWITZ — by Herman Langbein

H. Langbein, an Austrian, was a political prisoner during the Nazi regime. He was detained in Auschwitz for some time and was among the founders and leaders of the international underground inside the camp. He has been active in the hunt for Nazi criminals and in various ex-prisoner's organisations since the end of the war.

In the article given here (an excerpt from a book not yet published) H. Langbein describes the methods of the underground movement. We become acquainted with the formation of cells, forms of mutual aid, preparations for armed revolt and the organisation of escapes. The paper is based on personal memories, previous publications and numerous pieces of evidence.

DOCUMENTATION

We present in this issue a rare document from the Ringelblum Archives. It records the evidence of a Polish woman whose name is unknown but whose style and ways of expression indicate intelligence and a thorough grasp of the matters at hand. She related the attitudes of sectors of the Polish population to the inhabitants of the ghettos and to the wholesale extermination of Jews.

The evidence was taken down by Samuel Braslav, one of the leaders of the Hashomer Hatzair Underground and the Jewish Resistance Organisation in the Warsaw ghetto at the time of the Holocaust.

The document is accompanied by an introduction and annotations by Dr. Joseph Kermish, who is engaged in research on the Holocaust period.

RESEARCH

1. EVALUATION OF THE "JUDENRAT" — by Aharon Weiss

We publish a lecture by Aharon Weiss in our Research column. The author attempts to analyse the character of the "Judenrat" institution in Poland, to show the differences between the various "Raete" in different places, owing to the individuals they comprised, the stages of their activity. He makes it clear that any generalisation concerning the character and attitude of the Judenrat is misleading. Serious examination shows up the differences in various places and periods.

2. JEWS IN THE HUNGARIAN REVOLUTIONS — by Shlomo Ytschaki

Sh. Ytschaki surveys the contribution to the Hungarian revolutions at the end of World War I: The Caroly and the Bela Kun revolutions. He bases his paper on a great amount of documentary and descriptive material. At the same time we learn of the attitudes adopted by Jewish and Gentile historiography to the participation of Jews in these revolutions.

The current issue of "Yalkut" brings the first part of the paper. Part II will appear in issue No. 12.